
nummer 15
najaar 2018

MOENSIANA

een uitgave van

stichting
petronella
moens *de Vriendin van 't Vaderland*

INHOUD

Van de Redactie	3
Moens op het podium	4
Moens in Staphorst.....	5
Over de Haarlemse rederijderskamer ‘Trou moet Blycken’.....	12
Vrouwelijke curiositeiten in een literair verzamelaarskabinet.....	15
Kunstliefde en vlijt, proeven van de tafel van Haagse dichters.....	21
Varia	38

Colofon

Nieuwsbrief *Moensiana* is een uitgave van de *Stichting Petronella Moens, De Vriendin van 't Vaderland*.

De Stichting is opgericht op 1 februari 2000 te Nijmegen bij notariële akte, verleend door notaris Mr. J.J.M. ten Berge.

De stichting heeft ten doel a. de bewaring, bestudering en verbreding van het literaire, culturele en sociaal-maatschappelijke gedachtegoed van Petronella Moens, geboren te Kubaard in 1762, overleden te Utrecht 1843; b. het verrichten van alle verdere handelingen, die met het vorenstaande in de ruimste zin verband houden of daartoe bevorderlijk kunnen zijn. De stichting tracht haar doel onder meer te verwezenlijken door het (doen) houden van lezingen, het (doen) verschijnen van publicaties en het (doen) oprichten en in stand houden van een gedenkteken van Petronella Moens. Het financieel ondersteunen van bovengenoemde activiteiten door het verlenen van subsidies en financiële bijdragen.

Bestuur: Prof. Dr. Jan J.V.M. de Vet (voorzitter), Dr. P.S.I. Altena (secretaris), Dr. Ans J. Veltman-van den Bos (penningmeester)

Redactie: Ans J. Veltman-van den Bos

Vormgeving: Weiko Piebes

VAN DE REDACTIE

Of je nu kijkt naar het *Jaarboek Achttiende Eeuw, 1001 Vrouwen*, de Weyermanstichting, overal duikt de naam van Peter Altena op. Het is dan ook geen wonder dat hij, naast zijn reguliere baan als docent aangegeven heeft wat gas terug te nemen en de redactie van de *Moensiana* vaarwel te zeggen. Vijf jaar lang heeft hij geschreven, geadviseerd en ondersteuning verleend aan onze digitale nieuwsbrief. Waarvoor hartelijk dank. Vanaf de zijlijn zal hij meedenken over de toekomst van het Moensonderzoek.

Gelukkig vonden wij ook dit jaar weer onderzoekers bereid een bijdrage te leveren aan de jaarlijkse nieuwsbrief van de Stichting *Petronella Moens, De Vriendin van 't Vaderland*, waarin deze keer Petronella Moens en haar contacten met genootschappen en rederijders centraal staat.

Klaas Tippe legt uit hoe het contact van Moens met de Overijsselse familie Ebbinge Wubben tot stand kwam.

Jan Spoelder, classicus, was werkzaam aan het Erasmiaans Gymnasium in Rotterdam en het Kennemer Lyceum te Overveen. Hij is een graag gezien spreker over de klassieken, maar vooral over 'zijn' rederijderskamer 'Trou moet Blycken'.

Lieke van Deinsen heeft onderzoek gedaan naar het Pan Poëticon Batavûm, een kabinet waarin zich ook een portret van Moens bevond en Jacques Baartmans, auteur van studies over Alexander Philip van der Capellen en Robert Jasper baron van der Capellen tot den Marsch, belicht het genootschap 'Kunstliefde spaart geen vlijt'.

Voor reacties en vooral doorgeven van wijzigingen van het e-mailadres houden wij ons aanbevolen.

Ans J. Veltman-van den Bos

a.veltman-vandenbos@planet.nl

www.petronella-moens.nl

MOENS OP HET PODIUM

Ans J. Veltman-van den Bos

Voor Petronella Moens waren de contacten met literaire vrienden en vriendinnen van groot belang.

Door haar visuele handicap was zij afhankelijk, eerst van familieleden, later van haar vriendenkring en uiteindelijk van een 'schrijfjuffrouw' die haar teksten op papier zette. Zij had al vroeg contact met de Vlaamse rederijders en haar eerste optreden in de openbaarheid was via het *Amsteldamsch Dicht- en Letterlievend Genootschap Wij streeven naar de volmaaktheid*, waar zij in 1785 de gouden medaille ter waarde van dertig dukaten won voor haar gedicht *De waare Christen*.

Met haar vriendin Adriana van Overstraten betrad zij daarmee het literaire podium. In de bijdrage van Klaas Tippe wordt het contact tussen de familie Van Overstraten en Moens belicht.

Voor de beide schrijvende vriendinnen, Moens en Van Overstraten, waren de publicaties via de genootschapsbundels een springplank naar landelijke bekendheid.

In 1789 verscheen *Mengeldichten bij bijzondere gelegenheden van het dicht- en letterlievend genootschap, onder den spreuk Studium Scientiarum Genitrix te Rotterdam*. Van dit genootschap was Petronella Moens lid van 1783-1798.

In 1792 zagen *Mengelwerken der kamer van retorica genaamd De Goudsbloem* te Gouda het licht. Dat zij lid was van verschillende genootschappen in diverse steden, wordt mede verklaard door haar wisselende

woonplaats, omdat zij met het gezin van haar zuster Adriana meereisde.

Utrecht, waar Moens met tussenpozen het langst gewoond heeft, kende in haar tijd ook verschillende genootschappen die haar belangstelling hadden. Zo was zij van 1782-1790 lid van *Dulces Ante Omnia Musae* te Utrecht, van 1789-1790 *Vlijt is de Voedster der Wetenschappen* en *Tot Vlijt vereenigd*, eveneens te Utrecht.

Kunstliefde spaart geen Vlijt, te 's-Gravenhage kon Moens tot haar leden rekenen van 1789-1791 en intussen was zij honorair lid van *Kunst wordt door Arbeid verkregen* te Leiden.

In 1803 schrijft zij nog een brief aan het *Bataafsch Dicht- en Letterkundig genootschap* te Amsterdam, waarna haar bemoeienis met genootschappen eindigde.

Mede door de politieke omstandigheden rond 1800 verdween het fenomeen van de literaire genootschappen voor het grootste gedeelte.

Voor meer gegevens over het wel en wee van de Nederlandse literaire genootschappen verwijs ik graag naar het standaardwerk van Marleen de Vries uit 2001, *Beschaven! Letterkundige genootschappen in Nederland 1750-1800*.

Moens had haar roem inmiddels gevestigd en zocht haar heil in andere publicaties, via almanakken, pamfletten, romans, dichtbundels en boekjes voor kinderen. Speciaal vermeld dient hierbij te worden het weekblad *De Vriendin van 't Vaderland*, dat Moens in 1798/1799 geheel met haar politiek getinte ideeën vulde.

MOENS IN STAPHORST

Het contact tussen Petronella Moens en Frederik Allard Ebbing Wubben

Klaas Tippe

Op 10 mei 1831 werd in huize Boschhorst in Staphorst het huwelijk van de Staphorster burgemeester Frederik Allard Ebbing Wubben (1791-1874) en zijn vrouw Margaretha Johanna Cornelia de Groot (1799-1892) bekroond met de geboorte van een zoon. Enigszins wijdlopig schreef de kersverse vader:

‘Op den 10 mei is mijne dierbare vrouw verlost des morgens om tien uur na een smartelijk kraambed van het eerste pand onzer liefde die genaamd is na zijn vaderlijke grootvader en grootmoeder Christoffer Adriaan Hendrik Ebbing’.

Hij vermeldde dat hij het voornemen had ‘alle onze kinderen die het God behagen zal ons te schenken met den familienaam Ebbing te laten dopen’. In zijn aantekeningen vroeg hij zijn zoon en eventuele latere kinderen om hun nageslacht als ze die zouden krijgen, ook de naam Ebbing mee te geven. ‘Vertrouwende dat mij deze beede ook dan wanneer mijn aanwezen alhier niet langer zal zijn wel zal worden ingewilligd’, schreef Ebbing Wubben. Evenals zijn zwager de theoloog Petrus Hofstede de Groot (1802-1886) was Ebbing Wubben erop gebrand de dubbele naam in stand te houden. Petrus Hofstede de Groot, die sinds 1829 professor was te Groningen, doopte de jonge Ebbing Wubben op 3 juli 1831 in de kerk van Staphorst.¹

Ter ere van de geboorte van Christoffer Adriaan Hendrik (roepnaam Adriaan) ontvingen de ouders een gedicht van ‘mijne ouderlijke vriendin’ Petronella Moens, zoals Ebbing Wubben haar omschreef.² In dit artikel gaan we op zoek naar de oorsprong van de connectie tussen Ebbing Wubben en Moens en geven daarbij een schets van een netwerk van militaire- en bestuurdersfamilies in de late achttiende- en vroege negentiende eeuw.³

¹ Familiearchief Ebbing Wubben te Beverwijk (hierna: FAEW), genealogische aantekeningen F.A. Ebbing Wubben.

² Idem.

³ Zie voor een meer uitvoerige beschrijving van dit netwerk mijn biografie van F.A. Ebbing Wubben: K. Tippe, *‘Een echte Overijsselschman’ Frederik Allard Ebbing Wubben (1791-1874): burger, bestuurder en historicus in een rurale omgeving*, Groningen 2010

Ebbinge en Overstraten

Het begon met Ebbinge Wubbens grootvader Ebbinge. De in 1720 geboren Frederik Ebbinge – ook wel Frerik genoemd – kwam uit een vooraanstaand geslacht van eigenerfden uit het Drentse Peize.⁴ Hoewel Frederik Ebbinge ‘eerst voor den studie opgeleid’ werd, koos hij in 1748 voor een militaire carrière en verliet hij Drenthe. De vroege dood van zijn vader Allart Ebbinge en de financiële moeilijkheden van zijn stiefvader Willem Tinge zouden daarvan de reden geweest kunnen zijn. Overigens moest men voor een dergelijke benoeming de nodige connecties bezitten. De vergeving van de betrekkingen tot en met de rang van kapitein / ritmeester bij de door Drenthe betaalde troepen was in handen van de provincie. Zowel de Drentse adel als de ambtenarenfamilies en vooraanstaande boerengeslachten probeerden in aanmerking te komen voor een officersfunctie. De voordrachten in Drenthe geschieden om en om: een beurt voor de Ridderschap en twee voor de eigenerfden.⁵ Frederik Ebbinge was verwant aan belangrijke eigenerfde families in Drenthe.⁶ Hij bezat blijkbaar de nodige connecties om een aanstelling te krijgen. In zijn aantekeningen vermeldde Ebbinge Wubben later dat de Ebbinges van Friese adellijke afkomst zouden zijn.

In 1749 werd ‘de cadet Frerik Ebbinge’ door de ‘Edel Mogende Heeren Ridderschap en Eijgenerfden’ van het Landschap Drenthe aangesteld als souslieutenant. Deze aanstelling werd bekrachtigd door de stadhouder. Frederik Ebbinge maakte in de loop der jaren gestaag promotie. De later door kleinzoon Frederik Allard bewaarde benoemingsakten leggen er getuigenis van af.⁷ In 1779 verklaarde de stadhouder dat Ebbinge bij de eerstvolgende vacature tot majoor zou worden benoemd. In 1787, twee jaar voor zijn dood, was het zover.

Zijn vertrek uit Drenthe bracht Frederik Ebbinge in diverse vestingsteden in de Oostenrijkse Nederlanden en de Republiek. Er was een buffer van vestingsteden die de Republiek moesten beschermen tegen een aanval. Voor een deel lagen deze in aangrenzende gebieden zoals de Oostenrijkse Nederlanden en Duitse grensgebieden. Eén van de belangrijkste vestingen aan de zuidgrens van de Republiek was Bergen op Zoom. De aanwezigheid van militairen was van

⁴ De genealogische gegevens over de families Ebbinge en Wubben zijn gebaseerd op: C.H. Ebbinge Wubben, *Over de geslachten Ebbinge, Wubben en Ebbinge Wubben* (tweede herziene bewerking), z.p. 1940.

⁵ J. Bos e.a. (red.), *Huizen van stand. Geschiedenis van de Drentse havezaten en andere herenhuizen en hun bewoners*, Meppel / Amsterdam 1989, 43.

⁶ Mededeling genealoog Arend Arends: De grootvader van Frederik of Frerik Ebbinge, ook Frerik Ebbinge geheten, bezat een vol erf (4-paards bedrijf) rond 1672 (in 1691-1694 zijn weduwe). Mogelijk was hij dezelfde als de Frerik Ebbinge die Ette was van 1669-1674. De kapitein Frerik Ebbinge en zijn zusters stonden in de gunst bij Johanna Wolters, een nicht van hun vader Allert Ebbinge en getrouwd met de majoor Lucas Willinge (verschillende Willinges waren schulte, ette of gedeputeerde). Na het kinderloos overlijden van Johanna Wolters in 1767 zijn er verschillende processen gevoerd over haar aanzienlijke erfenis. Vgl. voor een zeer uitputtend overzicht van Peizer en andere Drentse families de genealogische site van Arends: www.arendarends.nl. Ebbinge Wubben vermeldt in zijn genealogische aantekeningen dat zijn grootvader één van de erfgenamen was van Johanna Wolters. FAEW, Genealogische aantekeningen Ebbinge Wubben.

⁷ FAEW, Akten van aanstelling Frederik Ebbinge.

groot belang voor de plaatselijke economie.⁸ Bij diverse gelegenheden zullen leidende families en officieren elkaar ontmoet hebben. Tijdens een militair verblijf zal de officier Ebbinge in contact gekomen zijn met de vooraanstaande familie Van Overstraten. Op 22 december 1750 trouwde hij met Jacoba van Overstraten, dochter van de plaatselijke schepen Engelbertus van Overstraten en Adriana Vervoort. De echtelieden waren allebei gereformeerd, maar alleen de bruid was lidmaat.⁹ Door het reizend bestaan of door een gebrek aan interesse zal Ebbinge niet tot de bewuste aansluiting bij de Gereformeerde Kerk zijn gekomen. Het kwam ook voor dat militairen geen lidmaat werden, omdat ze door hun levenswijze nogal snel in aanraking kwamen met de kerkelijke censuur. Tientallen Drenten trouwden in de achttiende eeuw in de vestingstad Bergen op Zoom.¹⁰

De familie Van Overstraten behoorde tot de kleine kern protestantse families die toegang hadden tot het stadsbestuur. Jan Hendrik van Overstraten, een oom van Jacoba, behoorde tot de oprichters van de plaatselijke afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Jan Hendriks dochter Adriana was een verdienstelijk dichteres en, zoals bekend, bevriend met Petronella Moens. Ook Jan Hendrik zelf en zijn zoon Anthony zetten zich zo nu en dan aan het dichten.¹¹ Adriana's broer Pieter Gerardus was de trots van de familie. In 1780 vertrok hij als Extraordinair Raad van Justitie naar Oost-Indië. In 1797 werd hij benoemd tot gouverneur-generaal.¹²

Frederik Ebbinge en Jacoba van Overstraten kregen drie kinderen. In 1751 werd Hillegonda geboren in het Drentse Vries 'ten Huize van de Schultes Wolthers'. Twee jaar later volgde Adriana Hendrika. Zij kwam ter wereld in de vestingstad Doornik. De geboorte van Jacobus Allard die op 20 maart 1756 in Breda werd geboren, kostte Jacoba van Overstraten het leven. De enige zoon en stamhouder van deze tak van de Ebbinges overleed in 1772 op zestienjarige leeftijd in Peize.¹³

⁸ Ch.C.M. de Mooij, *Over aristocraten, keezen en preekstoel klimmers. Voorgeschiedenis en totstandkoming van de omwenteling van 1795 te Bergen op Zoom*, Tilburg 1981, 2-4, 50, 57.

⁹ A.H. Tuin, *Index van Groningers en Drenten ondertrouwd in Bergen op Zoom*, z.p.zj, 11. De index bevindt zich in het Drents Archief te Assen. Vgl. voor de familie Van Overstraten: J.W.M. Weijs, 'Van Overstraten (Bergen op Zoom 17de en 18de eeuw)', in: *Mensen van vroeger en de dingen die zij ons hebben nagelaten* 6/7 (1978/1979) 142-150.

¹⁰ Tuin, *Index van Groningers en Drenten ondertrouwd in Bergen op Zoom* biedt een overzicht van gehuwden tussen 1680 en 1801.

¹¹ L. van Gemert, 'Bergen op Zoomse magistraatsdochter. Adriana van Overstraten (Bergen op Zoom gedoopt 14 juli 1756 – Bergen op Zoom 10 januari 1828)' in: R. Schenkeveld – van der Dussen e.a. (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550 – 1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*, Amsterdam 1997, 707-714, aldaar 707.

¹² B. van Boxel, 'Overstraten, Adriana van', in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/AdrianavanOverstraten.

¹³ F.A. Ebbinge Wubben vermeldde zelf in zijn aantekeningenboekje het jaar 1772, zijn kleinzoon Claudius Henricus noemde in eerste instantie 1812, later in een verbeterde versie uit 1940 ook 1772. FAEW, *Genealogische aantekeningen Ebbinge Wubben; Ebbinge Wubben, Over de geslachten*, 5.

De Groot en Hofstede

Binnen de kleine groep van protestantse families die het bestuur van Bergen op Zoom in handen hielden, kende men elkaar goed. Tot dezelfde kring als de Van Overstratens behoorde de familie De Groot, zij het dat de Van Overstratens al langer tot de stedelijke elite behoorden en de familie De Groot duidelijk een stijging had doorgemaakt. Vanaf halverwege de achttiende eeuw bekleedden leden van deze familie belangrijke bestuursambten.

Eind zeventiende eeuw had Dirk de Groot zich als meester-hoefsmid vanuit Rotterdam in Bergen op Zoom gevestigd. Hij was een zoon van een uit Henegouwen gevluchte protestantse hoofsmid.¹⁴ In 1765 stond Dirk Albertus de Groot, een kleinzoon van de bovengenoemde Dirk, vermeld als drost, een belangrijke bestuursfunctie in Bergen op Zoom en omgeving. Frederik Ebbinge zal de zes jaar jongere De Groot wellicht hebben meegemaakt in het sociale verkeer in de vestingstad. Dirk Albertus de Groot overleed reeds op 45-jarige leeftijd, zijn weduwe Barbare Mostman achterlatend met zeven kinderen. Volgens mondelinge overlevering kon zijn zoon Cornelis Philippus vanwege dit vroege overlijden de rechtenstudie aan de universiteit te Leiden niet afmaken.¹⁵ Cornelis Philippus was echter nog maar zeven jaar toen zijn vader overleed. Op 13 september 1783, hij was inmiddels twintig jaar, werd Cornelis Philippus ingeschreven aan de Leidse universiteit.¹⁶ Waarschijnlijk kon zijn moeder de studiekosten uiteindelijk niet meer opbrengen. Cornelis Philippus kocht daarom voor f 2400 een plaats als officier in het regiment van Maneil, genoemd naar generaal-majoor Cornelis baron van Maneil.¹⁷ Hij beheerste naast de Hollandse taal het Frans en Latijn en werd ijverig en ambitieus genoemd.¹⁸

In 1790, hij was toen 26 jaar en vaandrig in een infanterieregiment, kwam hij door zijn huwelijk met Anna Geertruida Hofstede terecht in een Drentse familie, die al sinds het midden van de achttiende eeuw tot de kennissenkring van de Ebbinges behoorde. Anna Geertruida was één van de jongste kinderen uit het grote gezin van de Drentse topambtenaar Wolter Hendrik Hofstede en Maria Cos. Volgens overlevering zou De Groot haar ontmoet hebben in de garnizoensstad Coevorden, waar ze op bezoek was bij haar zwager, de predikant Johannes Snethlage en zijn vrouw.¹⁹ Snethlage kwam uit een Drentse predikantenfamilie. Zijn moeder, Johanna Ebbinge, kwam uit een andere tak van de grote familie Ebbinge uit Peize.²⁰ De verschillende families hadden waarschijnlijk weet van elkaar via diverse kanalen, die nu niet meer te traceren zijn. Cornelis Philippus de Groot en Anna Geertruida Hofstede trouwden in

¹⁴ 'De Groot / Hofstede de Groot', *Nederland's Patriciaat* 67 (1983) 81–94, aldaar 82.

¹⁵ J.B.F. Heerspink, *Dr. P. Hofstede de Groot's leven en werken*, Groningen 1898, 3.

¹⁶ *Album studiosorum Academiae Luduno-Batavae, 1575 – 1875*, 's-Gravenhage 1875, 1144.

¹⁷ Heerspink, *Dr. P. Hofstede de Groot's leven en werken*, 3.

¹⁸ Zo staat hij getypeerd in de 'Conduite lijst van de capitains en subalterne officieren van het regiment infanterie van den Generaal Baron Lewe van Aduard zoo als denzelve op den Eed aan den Lande gedaan opgemaakt op den Eersten Januarij 1791'. Nationaal Archief, Archief van de Raad van State, (1574) 1581 – 1795 (1801), inv. nr. 1936, Lewe van Aduard, 1773 – 1791.

¹⁹ Heerspink, *Dr. P. Hofstede de Groots leven en werken*, 3.

²⁰ FAEW, Genealogische aantekeningen Ebbinge Wubben; vgl. 'Snethlage', *Nederland's Patriciaat* 63 (1977) 240–309, aldaar 253.

het Drentse dorp Kloosterveen bij Assen.²¹ Ze kregen vijf kinderen, waaronder de in de inleiding genoemde Margaretha Johanna Cornelia en Petrus.

Huwelijk in militaire kringen

Frederik Ebbinge verbleef meestal buiten Drenthe in diverse vestingsteden. Het is niet duidelijk of er nog regelmatig contacten werden onderhouden met de familie Hofstede. Frederik Ebbinge hertrouwde niet. Of zijn dochters bij hem in de garnizoensplaatsen woonden, of bij familieleden verbleven, is niet bekend. In 1784 werden beiden ingeschreven als lidmaat van de Gereformeerde Kerk in Groningen.²²

In de familie Ebbinge Wubben werd de herinnering aan Frederik Ebbinge levend gehouden. Kleinzoon Frederik Allard kreeg later de degen van zijn grootvader en ook twee zilveren presenteerbladen. De zilveren presenteerbladen waren mogelijk een presentje voor Ebbinges optreden in de strijd tegen Jozef II, die de blokkade van de Schelde wilde breken.²³

Beide dochters traden in het huwelijk met een (ex-)militair. Adriana Hendrika trouwde in augustus 1789, een maand voordat haar vader overleed, met Christopher Wubben, de militaire arts van haar vaders regiment. Frederik Allard meldde later dat zijn ouders elkaar hadden leren kennen via het regiment, toen grootvader Ebbinge als majoor in garnizoen lag in Groningen.²⁴ In 1790 huwde Hillegonda Ebbinge in het Bentheimse Emmelenkamp met Gerrit Jan Crull. Evenals Frederik Ebbinge en Christopher Wubben had ook Gerrit Jan Crull aanvankelijk gekozen voor een militaire carrière in dienst van stadhouder Willem V. Pas in 1789 verruilde hij de garde du corps van de stadhouder voor een bestuurlijke functie. De garde du corps schijnt voor veel zonen uit gegoede families als opstapje naar een bestuurlijke carrière te hebben gefungeerd.

Ebbinge, Wubben en Crull

Twee jaar na het huwelijk van Christopher Wubben en Adriana Hendrika Ebbinge, op 13 juli 1791, werd hun zoon geboren. Frederik Allard bleef enig kind. In Deventer werd hij in het doopregister ingeschreven met de voornamen Frederik Ebbinge.²⁵ Frederik Allard voerde niet alleen de voornaam van zijn grootvader maar maakte ook reeds jong de keuze om de voornaam van zijn overgrootvader Allard Ebbinge te voeren. Door de naamgeving combineerde hij de achternamen van zijn beide ouders. Dat gebeurde in de late achttiende eeuw en vooral in de negentiende eeuw meer. Hierbij werd vaak het argument gebruikt dat

²¹ 'Hofstede', *Nederland's Patriciaat* 13 (1923) 92-107, aldaar 97.

²² H. M. Luning, *Lijst van Drentse Lidmaten in de stad Groningen 1676 – 1840 (1871)*, Assen 1986, 14.

²³ Vgl. FAEW, brief H.P. Coster, gemeentearchivaris Groningen, aan C.H. Ebbinge Wubben, 16 februari 1925.

²⁴ FAEW, Genealogische aantekeningen Ebbinge Wubben.

²⁵ FAEW, afschrift doopakte F.A. Ebbinge Wubben.

zo de naam van de met uitsterven bedreigde familie van moederskant voortleefde. Dit argument gebruikte Ebbinge Wubben later ook zelf. Waarschijnlijk ging het echter meer om aanzien, een aansluiten bij de gegoede burgerij. De dubbele achternaam was in opkomst onder eigenerfde geslachten die bestuurlijk actief waren. Ook onder predikanten kwam dit in zwang. Petrus Hofstede de Groot, zoon van de eerdergenoemde Cornelis Philippus de Groot en Anna Geertruida Hofstede, promootte later in zijn omgeving de dubbele achternaam.²⁶

Volgens familieoverlevering beloofden Christophers superieuren hem al tijdens de zwangerschap van zijn vrouw dat bij geboorte van een zoon deze direct een lucratieve benoeming tot adelborst zou ontvangen. Een matroos zou f 50,00 ontvangen voor de uitvoering van taken die bij deze benoeming hoorden.²⁷ Er is een pastelportretje van de vierjarige Frederik Allard uit 1795 bewaard gebleven, waarop hij te zien is in een soort matrozenpakje.

Verlicht protestant

Frederik Allard zal in zijn opvoeding verlichte godsdienstige opvattingen hebben meegekregen. Christopher Wubben was in Esens Luthers gedoopt. Ook in de Lutherse gemeenten deed de Verlichting haar invloed gelden in de achttiende eeuw.²⁸ Frederik Allards moeder was lid van de Gereformeerde (later: Nederlandse Hervormde) Kerk. Blijkbaar waren de verschillen niet doorslaggevend.

In het milieu van de ouders komen we met name in de families Hofstede en Crull meerdere personen tegen die het verlichte klimaat van die tijd duidelijk vertegenwoordigen. Frederik Allard sloot zich in 1818 aan bij de afdeling Zwolle van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en schreef in op boeken van zijn zwager Petrus Hofstede de Groot, de grondlegger van de Groninger Richting.

Tot Ebbinge Wubbens culturele bagage behoorden naast veel historische lectuur in elk geval de werken van de eerdergenoemde Adriana van Overstraten en Petronella Moens. Ebbinge Wubben bezat handschriften van gedichten van Adriana van Overstraten en ook knipkunst van haar hand. In zijn genealogische aantekeningen schreef Ebbinge Wubben over Adriana van Overstraten, dat ze 'door haar digt kundige werken met roem bekend' was. De twee bevriende dichters, die tevens silhouetten knipten, stonden in contact met onder andere Hiëronymus van Alphen. Hun vriendschap werd wel vergeleken met de vriendschap tussen de auteurs Betje Wolff en Aagje Deken. De gedichten van de twee weerspiegelden de verlicht protestantse geest van die tijd. Vooral in de periode dat Petronella Moens in Bergen op Zoom

²⁶ D. Bos, *In dienst van het Koninkrijk. Beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in negentiende-eeuws Nederland*, Amsterdam 1999, 194.

²⁷ FAEW, Aantekeningen Cornelis Philippus Ebbinge Wubben gestuurd aan Claudius Henricus Ebbinge Wubben, 1904 – 1905.

²⁸ K. Zwanepol, *De Evangelisch-Lutherse Kerk*, Kampen 2002, 24-26.

en omgeving verbleef, van 1789 tot 1793, was er veel contact tussen hen.²⁹ Ebbinge Wubben bezat een verzameling van de werken van Overstraten en Moens. Het is niet denkbeeldig dat deze belangstelling in eerste aanleg gewekt was door de contacten van zijn moeder. Zeer waarschijnlijk heeft zij eind jaren tachtig Petronella Moens in Bergen op Zoom ontmoet.

Dat de contacten met Moens bleven, ook toen Adriana van Overstraten reeds was overleden, blijkt uit het in de inleiding genoemde gedicht dat ze de familie Ebbinge Wubben deed toekomen bij de geboorte van het eerste kind in 1831.³⁰ Moens pleidooien voor godsdienstige verdraagzaamheid en verheffing van het volk door onderwijs zullen ongetwijfeld de hartelijke instemming van Ebbinge Wubben hebben gehad. Evenals veel tijdgenoten uit het milieu van Ebbinge Wubben maakte Petronella Moens soepel de overgang van een verlicht patriottisme naar het koninkrijk onder Oranje.

Dr. Klaas Tippe (1972) is historicus en werkzaam in het onderwijs. Hij promoveerde in 2010 op *‘Een echte Overijsselschman’ Frederik Allard Ebbinge Wubben (1791-1874): burger, bestuurder en historicus in een rurale omgeving*. Een bewerking hiervan verscheen in 2011 onder de titel *Burgervader in Staphorst. Frederik Allard Ebbinge Wubben (1791-1874) en zijn omgeving*. In 2017 verscheen *Bevochten bestaan. Strijd om de reformatie van kerk en samenleving in Staphorst en Rouveen, 1560-1700*.

²⁹ A.J. Veltman – Bos, *Petronella Moens (1762 – 1843). De Vriendin van ’t Vaderland*, Nijmegen 2000, 42-45.

³⁰ FAEW, genealogische aantekeningen F.A. Ebbinge Wubben.

OVER DE HAARLEMSE REDERIJERSKAMER 'TROU MOET BLYCKEN'.

Jan Spoelder

De Haarlemse rederijerskamer 'Trou moet Blycken' wordt vanouds aangeduid als "De Broederschap zijn de aloude Rhetorijckkamer der Pellicanisten te Haarlem, bekend onder de zinspreuk 'Trou moet Blycken'." Dit is de enige rederijerskamer in ons land die sinds 1503 nog altijd onafgebroken bestaat. De kamer dateert hoogstwaarschijnlijk al van vóór 1503. In het stadsarchief van Haarlem bevindt zich een document uit 1503 waarin 'Trou moet Blycken' de *oude kamer* wordt genoemd. Trou is dus ouder en de oprichtingsdatum moet waarschijnlijk in de tweede helft van de 15e eeuw worden gezocht. De rederijkerij ontstond in de Zuidelijke Nederlanden en bereikte Holland in de loop van de 15e eeuw. De twee andere, jongere Haarlemse rederijerskamers, 'De Wijngaertrancken' en 'De Witte Angieren' gingen in de loop der tijd ter ziele.

PELIKAAN OP DE GEVEL VAN HET HUIDIGE GEBOUW

openbaar. In die zin bepaalden zij mede het aanzien van de stad. De rederijers organiseerden ook *Landjuwelen*, een soort

toneelfestivals waarbij Kamers uit verschillende steden wedijverden in het opvoeren van toneelstukken.

In 1606 waren de *Pellicanisten* de gastheren van zo'n evenement. Veertien bezoekende kamers schonken bij die gelegenheid schilderstukken op houten panelen met veel symboliek erin verwerkt, zogenaamde *blazoenen*. Deze sieren thans de wanden van het tegenwoordige sociëteitsgebouw, tezamen met Trou's eigen blazoen door Jan Nagel uit 1593, waarop de pelikaan met het bloed uit haar zelf opengepikte borst haar

jongen voedt. Volgens de overlevering zouden pelikanen dit doen, als ze geen voedsel kunnen vinden. Hierin zag men een analogie met de zelfopoffering van Christus.

Een rederijerskamer bestond uit een groep burgers met belangstelling voor dichtkunst en toneelspel. Rederijers werden door het stadsbestuur ook wel ingeschakeld ter opluistering van feestelijke gebeurtenissen, zoals de *Blyde Incomste* van de Landsheer (bijvoorbeeld van keizer Maximiliaan in 1507). Zij zorgden voor het organiseren van optochten en toneelvoorstellingen in het

Al voor het begin van de Opstand tegen Spanje (1568-1648) had koning Philips II alle literaire uitingen, die kwetsend voor rooms-katholieke gelovigen of beledigend voor de clerus zouden kunnen zijn, verboden. Dit schrok de schoenlapper Heynszoon Adriaensz, *Factor* (dichter) van 'Trou moet Blycken' niet af om door te gaan met het declameren van anti-paapse echogedichten

("Waar voor acht men nu Monnicken ende Papen? Apen."). Het kwam hem duur te staan. In 1568 werd hij door middel van wurging terechtgesteld. Toen Leicester, door Elisabeth I gezonden om de Hollanders bij te staan, in 1586 Haarlem bezocht, vertoonden de *Pellicanisten* tableaux vivants van Alva's terreur in de Nederlanden.

BLAZOEN VAN 'TROUW MOET BLYCKEN' UIT 1593 DOOR JAN NAGEL.

Na de overgang van de Noordelijke Nederlanden naar het protestantisme ontstonden er dikwijls conflicten met de rechtzinnige stadsbesturen en predikanten die de frivoliteiten van de rederijderskamers niet op prijs stelden. Toch gaf het Haarlemse stadsbestuur in 1606 royale financiële steun aan genoemd Landjuweel, dat 'Naastenliefde' als thema had. Tevens werd er in dat jaar een grote loterij georganiseerd, waarvan de opbrengst was bestemd voor de stichting en de bouw van een oudemannenhuis, het tegenwoordige Frans Hals Museum. In 1607 gaf Zacharias Heyns het *Const-Thoonende Iuweel* uit, een integrale uitgave van alle tijdens dit Landjuweel uitgesproken teksten, gespeelde toneelstukken en gedeclameerde gedichten uit, compleet met fraaie uitslaande gravures van de scènes die tijdens de

feestelijk binnenkomst in de stad door de deelnemende Kamers werden gespeeld.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw verdwenen toneelopvoeringen uit het openbare leven. 'Trouw moest Blycken' wist zich aan te passen aan de veranderde situatie en kreeg geleidelijk het karakter van een herensociëteit. Daarnaast werd de rederijkerstraditie onverminderd in ere gehouden. De jaarlijks door de *Factor* voorgedragen Catharijnen Jaarzang zet de literaire traditie nog altijd voort. Ook voeren de tonelisten van 'Trouw moet Blycken' weer met zekere regelmaat zelfgeschreven toneelstukken op. Jaarlijks nemen zij deel aan het congres dat het 'Verbond van Kamers van Rhetorica Vlaanderen-Nederland' organiseert en waar toneel een wezenlijk onderdeel van het programma is.

Op het hoogtepunt van haar ledental nam 'Trouw moet Blycken' in 1880 een nieuwgebouwde sociëteit op de hoek van de Grote Markt in gebruik. Thans is hierin de Verweyhal, onderdeel van het Frans Hals Museum, gevestigd. In 1922 werd het monumentale pand aan de Grote Houtstraat 115 betrokken. Dit van oorsprong 17e-eeuwse gebouw heeft op de bel-étage prachtige 18e-eeuwse stijlkamers, waarin de blazoenen schitterend tot hun recht komen. Op de beide gevelhoeken van de sociëteit prijken beelden van pelikanen.

Vandaag de dag is 'Trouw moet Blycken' een bloeiende rederijderskamer/herensociëteit die de traditie in ere houdt met toneel, muziek en poëzie. Ook de oorspronkelijke benaming van bestuursfuncties is nog altijd in gebruik (Keizer = voorzitter; Prins = vice-voorzitter; Fiscaal = penningmeester; Vaandrig = secretaris). De Kamer telt op dit moment ongeveer 250 leden. In juni 2014 werd het gebouw door een grote brand getroffen. Gelukkig hebben de blazoenen en andere kostbaarheden de brand

ongeschonden doorstaan. Het rijke archief, waaronder elf delen met manuscripten van 16e-eeuwse zinnespelen en andere toneelstukken, was al eerder ondergebracht bij het Noord-Hollands Archief in Haarlem. Op 8 juni 2017 werd het in volle glorie herstelde pand opnieuw in gebruik genomen.

Jan Spoelder, Keizer van 'Trou moet Blycken'

Literatuur

Alexander de Bruin, De schatten der Pellicanisten, Haarlem 2001.

Ben de Vet, Trou moet Blycken 1503-2013: hoe een rederijkerskamer overleefde, Haarlem 2013.

**GEBOUW VAN 'TROU MOET BLYCKEN'
GROTE HOUTSTRAAT 115 TE HAARLEM.**

VROUWELIJKE CURIOSITEITEN IN EEN LITERAIR VERZAMELAARSKABINET

Over de portretten van Petronella Moens en andere vrouwen in het
Panpoëticon Batavûm

Lieke van Deinsen

*Toen ik U in het Heiligdom der dichtkunst, daar de Afbeeldsels van
verdienstelijke Dichters en Dichteressen bewaard worden, en ook uw
Afbeeldsel thans eene Achtenswaardige plaats vervult, mogt inleiden;
- toen uwe fijn gevoelende vingers den omtrek hunner Gelaatstrekken
zoo kunstig naateekenden; toen myne oogen U daar opmerkte; en ik
uw beminnenswaardig character leerde kennen, Toen stichte ik het
Altaar der Vriendschap voor U in mijn hart!*¹

Met deze amicale woorden verfraaide Cornelis van der Reijen (1750-1821) op 18 oktober 1803 het stamboek van Petronella Moens. Met genoegen blikte de voorzitter van *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* terug op de rondleiding die hij de dichteres had mogen geven door de vergaderzaal van het Leidse dichtgenootschap *Kunst Wordt Door Arbeid Verkreegen* (Afb 1.).

Vooraf Moens' treffen met het Panpoëticon Batavûm, een houten kabinet waarin de portretten van ruim driehonderd schrijversportretten verzameld waren, stond Van der Reijen levendig voor de geest. Een voor een lichtte hij de lades uit het kabinet en werden de portretjes zorgvuldig door de dichteres betast. Op deze manier was het voor de slechtziende dichteres mogelijk om het literaire verleden lijfelijk te ervaren. In de verzameling trof Moens eveneens haar eigen portret, dat enkele jaren eerder door het genootschap was toegevoegd aan kabinet, aan. Welke positie hadden schrijvende vrouwen in de Panpoëticon? Hoe wist Moens een plaatsje te veroveren? Alvorens een antwoord op deze vragen geformuleerd kan worden, is een korte introductie over de geschiedenis van het Panpoëticon op zijn plaats.

De totstandkoming van een literair verzamelaarskabinet

Verzamelen was mode omstreeks 1700. Stenen, fossielen, schelpen, insecten en andere dieren; munten, penningen en anderszins culturele artefacten – alles wat bijdroeg aan

¹ A. J. Veltman-van den Bos & Jan De Vet, *Par Amité. De vriendenrol van Petronella Moens*, Nijmegen 2009, p. 310.

AFB. 1 DE VERGADERZAAL VAN KUNST WORDT DOOR ARBEID VERKREEGEN ANNO 1774 GESCHILDERD DOOR P.C. LA FARGUE. HOEWEL DIT NIET DE RUIMTE IS DIE DOOR MOENS WORDT BEZOCHT, GEEFT DE VOORSTELLING EEN GOED BEELD VAN DE CENTRALE POSITIE VAN DE GENOOTSCHAPSLEDEN.

kennis over de natuur en de mens werd bijeengebracht en in veelal kostbaar uitgevoerde kabinetten en lades gerangschikt en tentoongesteld. De Amsterdamse schilder en dichter Arnoud van Halen gooide het over een andere boeg. Hij legde hij een unieke collectie auteursportretten aan die bekend kwam te staan als het Panpoëticon Batavûm, grofweg vertaald 'Alle Nederlandse dichters'.² Hij schilderde de gezichten van Nederlandse dichters, dichtersessen en anderszins cultuurdragers op kleine ovalen, metalen dragers van ca. 11 x 9,5 cm. De portretten werden elk voorzien van een vergulde omlijsting in de vorm van een lauwerkrans, het symbool van dichterlijk eerbetoen. Een cartouche aan de onderzijde bood ruimte aan een strookje perkament waarop de naam van de desbetreffende schrijver stond. Om de snelgroeijende collectie op gepaste wijze op te bergen, liet Van Halen een houten kabinet ontwerpen door Simon Schijnvoet (Afb. 2).

In navolging van de populaire munten- en penningenkabinetten, bevatte de kast tientallen vlakke lades. In elke lade lagen elf portretten, chronologisch geordend. Zodoende kon de

² Voor een uitgebreide geschiedenis van het Panpoëticon, zie Lieke van Deinsen, *The Panpoëticon Batavûm. The Portrait of the Author as a Celebrity*. Amsterdam 2016; Lieke van Deinsen, *Litteraire erflaters. Canonvorming in tijden van culturele crisis*. Hilversum 2017, pp 149-248.

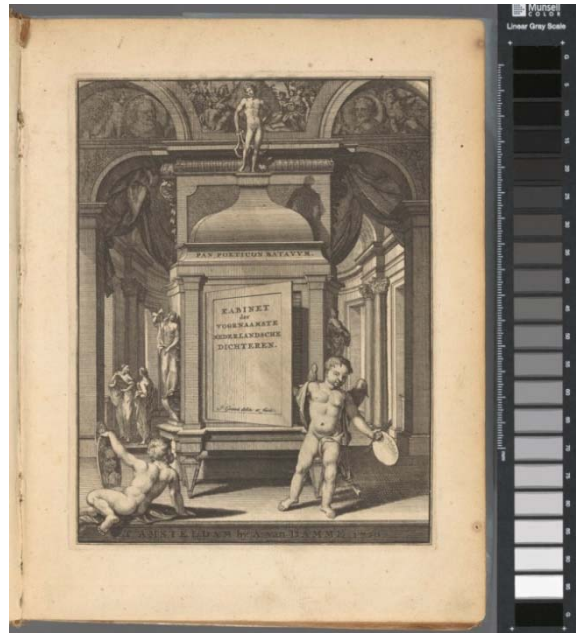
bezoeker steeds een episode uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis uit het kabinet lichten.

Van Halens initiatief sprak aan. In de loop van de achttiende eeuw zou de verzameling steeds overgaan in de handen van literatuurlijfhebbers die elk nieuwe portretten aan de verzameling toevoegden of exemplaren vervingen voor beter gelijkende. Op het hoogtepunt, toen het Panpoëticon Batavûm te vinden is in de vergaderzaal van het Leidse kunstgenootschap *Kunst wordt door arbeid verkregen*, bevatte deze tastbare canon van de Nederlandse literatuur de portretten van tenminste 336 verschillende auteurs.³ Sommigen, onder wie één vrouw: Anna Maria van Schurman, werden zelfs vereerd met twee portretten. De hele achttiende eeuw functioneerde het Panpoëticon Batavûm als een literaire trekpleister. Honderden literatuurlijfhebbers, uit zowel binnen- als buitenland, bezochten het kabinet. Diversen van hen beschreven hun ervaringen in lofdichten op de collectie als geheel of specifieke portretten.

Vrouwen in het Panpoëticon

Voor de portretten van schrijfsters en dichters trokken de aandacht van dichtende tijdgenoten. Vanaf de oprichting moest het Panpoëticon Batavûm een *inclusief* overzicht van de belangrijkste literaire en culturele figuren uit de Lage Landen geven. Hierin was van meet af aan ook plaats voor vrouwen gereserveerd (Afb. 3).

Eenvoudig was dit echter niet. Zijn streven om ook de portretten van vrouwelijke auteurs in het Panpoëticon op te nemen, stelde Van Halen voor een uitdaging: de schilder, die

AFB. 2 JAN GOEREE, GEgraveerde TITELPAGINA VAN LAMBERT BIDLOOS PANPOËTICON BATAVÛM, 1720. AMSTERDAM, RIJKSMUSEUM AMSTERDAM, 318 C 17.

AFB. 3 ARNOUD VAN HALEN, PORTRET VAN SIBYLLA VAN GRIETHUYSEN, 1700-1732. OLIEVERF OP BLIK, 11x9,5 CM. AMSTERDAM, RIJKSMUSEUM AMSTERDAM, SK-A-4591.

³ Een digitaal overzicht van de auteurs en, indien overgeleverd, hun portretten in het Panpoëticon Batavûm is te vinden op www.schrijverskabinet.nl.

uitsluitend werkte naar bestaande afbeeldingen, werd geconfronteerd met de gebrekkige beschikbaarheid van voorbeeldportretten van vrouwelijke auteurs. Ondanks de explosief groeiende populariteit die het, veelal gegraveerde, auteursportret sinds de tweede helft van de zeventiende eeuw kende, bleef het aantal circulerende afbeeldingen van vrouwelijke auteurs beperkt. Als er geen voorbeeld beschikbaar was, maar Van Halen evenwel meende dat een dichteres een plaatsje in het kabinet verdiende, nam hij incidenteel afstand van zijn gebruikelijke werkwijze. In plaats van een portret schilderde hij een gedenkstuk, vermoedelijk een epitaaf, ter nagedachtenis aan de dichter.⁴ Dit gebeurde bijvoorbeeld voor Anna (1584-1651) en Maria Tesselschade Roemer Visscher (1594-1649). De portretten die Van Halen wel wist op te duiken bleken overigens ook niet altijd te resoneren in het collectieve geheugen van de bezoekers die het kabinet trok. ‘*Jonkvrouwen*’, schreef Lambert Bidloo in 1720 verontschuldigend in zijn vuistdikke lofdicht op het kabinet, “t lukt my niet door ’t aangezigt, te weten/ Wie, of gy zyt, of waart’.⁵

Waar Van Halen uitsluitend werkte op basis van bestaande portretten van veelal gestorven dichters en dichtersessen, verschoof vanaf de tweede eigenaar van het kabinet, de Amsterdamse makelaar Michiel de Roode, de focus naar eigentijdse literatoren die naar het leven werden geportretteerd ten behoeve van het Panpoëticon Batavûm. Dit bood perspectief voor contemporaine vrouwelijke schrijfsters. Hun gezichten hoefden niet langer reeds in druk in omloop te zijn, maar hun portret werd speciaal voor het Panpoëticon Batavûm geschilderd. Dit leverde diverse unieke auteursportretten op. Zo is het portret dat Nicolaas Verkolje (1673-1746) van Christina Leonora de Neufville (1714-1781) maakte het enige bekende portret van de de gevierde Amsterdamse Voltaire-vertaalster (Afb. 4).⁶

AFB. 4 NICOLAAS VERKOLJE, PORTRET VAN CHRISTINA LEONORA DE NEUFVILLE, 1732-1743. OLIEVERF OP KOPER, 11x9,5 CM. GRAZ, UNIVERSALMUSEUM JOANNEUM.

Selectiedrang en verkiezingsstrijd

Toen het Panpoëticon in 1772 in handen kwam van het Leidse dichtgenootschap *Kunst wordt door arbeid verkregen* groeide de wens om de toetreding tot de tastbare literaire canon die in het kabinet verzameld was te systematiseren. Tijdens de jaarvergadering van 1789 presenteerde het bestuur een voorstel om voortaan jaarlijks een verkiezing te

⁴ Arnoud van Halen's *Pan poëticon Batavûm verheerlijkt* 1773, xvi.

⁵ Lambert Bidloo, *Panpoëticon Batavûm, kabinet, waar in de afbeeldingen van voornaame Nederlandsche dichteren, verzameld, en konstig geschilderd door Arnoud van Halen, en onder uytbreijding, en aanmerkingen, over de Hollandsche Rymkunst*. Amsterdam 1720, p. 269.

⁶ Over het portret van De Neufville, zie: Lieke van Deinsen, 'The Face of the Female Voltaire. Nicolaas Verkolje's Portrait of Christina Leonora de Neufville (1714-1781)', *The Rijksmuseum Bulletin* 66 (2019) 1 (te verschijnen).

organiseren waarbij de leden mochten stemmen op een ‘zestel van *nog in leven zijnde* Nederlandsche Dichters of Dichteressen’.⁷ De twee genomineerden met de meeste stemmen zouden (‘ten koste des Genootschaps’) geportretteerd worden en met een feestelijke ceremonie bijgezet in het Panpoëticon. Tijdens de eerste verkiezing werd naast Hieronymus van Alphen, Jacobus van Dyk, Jan de Kruyff, Pieter Verleus en Jan Verweer ook Moens – die eerder dat jaar als honorair lid was toegetreden tot het genootschap – genomineerd. Met respectievelijk 22 en 29 stemmen streken Moens en De Kruyff uiteindelijk de winst op (Afb. 5).⁸

Verleus	17
Verweer	17
Moens	22
Van Dyk	13
De Kruyff	29

AFB. 5 UITSLAG VAN DE VERKIEZINGEN VAN 1789, GENOTEERD OP DE ACHTERZIJDE VAN DE NOTULEN. DEN HAAG, KB, 296 A 27: 17.

Ondanks het expliciete voornemen van het genootschapsbestuur om ook ‘Dichteressen’ – die als reguliere leden niet welkom waren tijdens de vergaderingen – te betrekken in de verkiezingsstrijd, bleek de nominatie van Moens eerder uitzondering dan regel: Het aantal genomineerde vrouwelijke schrijvers bleef op een schamele één steken. Mogelijk speelde het feit dat het portret van Moens uiteindelijk niet zonder slag of stoot bemachtigd werd een rol. Met tegenzin moest het bestuur een jaar later bekennen dat het portret nog altijd niet was vervaardigd.⁹ Als voornaamste oorzaak werd ‘de verafgelegene woonplaats van de verdienstelijke Dame’, het Friese Kubaard, aangevoerd.¹⁰ Het zou uiteindelijk enkele jaren duren voordat Moens’ portret, vervaardigd door Niels Rode (1731-1794), alsnog werd bijgezet in de collectie.

Besluit

Met de plaatsing van haar portret in het kabinet kwam het aantal vrouwelijke auteurs dat in de tastbare literaire canon die in het kabinet vertegenwoordigd was uiteindelijk op achttien. Met minder dan vijf procent van het totaal aantal geportretteerde schrijvers bleven vrouwen echter een curiositeit in het overwegend mannelijke gezelschap dat gedurende de achttiende eeuw in het Panpoëticon verzameld was. Moens zou de laatste schrijfster zijn die een plaatje in het Panpoëticon wist te verwerven. Op 12 januari 1807 werd de vergaderzaal van *Kunst wordt door arbeid verkregen* in puin gelegd nadat een schip gevuld met buskruit ontplofte nabij het Rapenburg. De klap trof ook het Panpoëticon Batavûm: de beelden die het kabinet tooiden werden aan gruzelementen geslagen en de vloer lag bezaaid met losse portretjes. De ramp markeerde het einde van de bloeiperiode van het Panpoëticon Batavûm.

⁷ *Handelingen der jaarlijksche vergadering van het tael- en dichtlievend genootschap Kunst wordt door arbeid verkreegen*. Leiden 1789, p.12.

⁸ KB, inv. no. 296 A 27: 17, achterzijde notulen.

⁹ *Handelingen* 1789, p. 6.

¹⁰ *Handelingen* 1790, p. 6.

Na twee onsuccesvolle pogingen om de beschadigde verzameling te verkopen aan Lodewijk Napoleon om onderdeel te worden van de collectie van het jonge Koninklijk Museum kwam het kabinet in 1818 in handen van de Amsterdamse kunstverzamelaar Anthonie Kluijtenaar (? -1849). Kluijtenaar zou het Panpoëticon Batavûm tot zijn dood bezitten. Hoewel er geen nieuwe portretten meer werden toegevoegd, bleef de collectie bij elkaar. Dit veranderde toen het kabinet in 1849 werd gekocht door een kunsthandelaar genaamd Samson. Winstbejag bleek zwaarder te wegen dan de wetenschap dat de verzameling bijna anderhalve eeuw de trots van de Nederlandse letteren had belichaamd. Van het houten kabinet is vanaf dat moment geen spoor meer te vinden. De portrettenverzameling werd in delen verkocht en raakte verspreid door Europa. Nog altijd duiken er met enige regelmaat portretten op. De kans dat ooit ook Moens' portret boven water komt is echter vrijwel nihil. Haar portret werd, als een van de weinige auteurs, uit het kabinet gehaald 'als zijnde te slecht geschilderd'.¹¹ Voor een uitzonderlijke keer was de zichtbeperking van de dichteres wellicht een voordeel: haar 'fijn gevoelende vingers' behoeden haar ditmaal althans voor de beperkte esthetische kwaliteit van haar portret.

¹¹ L.J., 'Arnold van Halen's "Pan Poëticon"', *De Navorscher* 3 (1853), p. 187-188.

KUNSTLIEFDE EN VLIJT, PROEVEN VAN DE TAFEL VAN HAAGSE DICHTERS

Jacques Baartmans

De dertien delen *Proeven van poëtische mengelstoffen door het Dichtlievend Kunstgenootschap onder de spreuk: Kunstliefde spaart geen vlijt* zijn van 1774 tot 1796 achtereenvolgens uitgegeven bij C. van Hoogeveen (deel I-X) en zijn opvolgers P. van Eyk en D. Vygh (deel XI-XII) in Leiden en bij J. Thierry en C. Mensing (deel XIII) in Den Haag. Op het titelblad wordt vermeld dat ook de jaarlijkse ‘prijsvaarzen’ zijn opgenomen.

Niet alle gedichten zijn afkomstig van Hageenaars. Maar alle inzendingen zijn wel door de Haagse bestuurders van Kunstliefde Spaart Geen Vlijt beoordeeld en goedgekeurd voor publicatie. Daarom is het hun tafel waarvan ik heb willen proeven. Ik begin met enkele ingrediënten uit de voorberichten, die in deel I-IV en deel XIII zijn opgenomen. Vervolgens komen bijzondere genres en opvallende gedichten aan bod die in de *Proeven* zijn verschenen. Het laatste onderdeel zijn gedachten van de Hageenaars van KSGV over spelling en hoe ze daarmee omgingen.

Vooraf zij nog opgemerkt dat H.A. Höweler in 1937 een uitvoerig artikel aan KSGV wijdde: “Uit de geschiedenis van het Haagsche dichtgenootschap ‘Kunstliefde spaart geen vlijt’ 1772-1818”, in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, 56, p. 97-184. Hij besteedde ook aandacht aan de *Proeven van poëtische mengelstoffen*, maar schreef vooral over de geschiedenis van de *Proeven* en problemen die zich voordeden, niet over de bijdragen zelf.

Voorberichten van de bestuurders van het genootschap

Heilzaam nut en betamelijk vermaak zijn kenmerkende doelen waarvoor bekwame Nederlanders aan het werk zijn. Dat doen ze op het terrein van de wetenschap en alleen domme mensen drijven daar de spot mee. Ook op het gebied van kunst en letteren beleeft Nederland een bloeitijd. De overheden steunen met hun gezag en ook financieel de toename van velerlei genootschappen. Kunstliefde Spaart Geen Vlijt heeft van dit overheidsbeleid geprofiteerd. Op die manier kan dit genootschap bijdragen aan verhoging van het beschavingspeil van Nederland. Zo kan de boodschap van de bestuurders van KSGV worden samengevat.

‘Nut en vermaak’ is de steeds terugkerende leus in de voorberichten. Daar gaat het om. In deel IV wordt daaraan toegevoegd dat er dus geen plaats is voor gedichten waarin de dichter partij kiest in religieuze of politieke geschillen in de Republiek. Zelfs zinspelingen op deze

geschillen over de godsdienst en de vastgestelde regering van de Republiek zijn niet toegestaan (IV, p. VIII).

Vijf inwoners van de stad Den Haag zijn de initiatiefnemers: Van Spaan, Vlieg, Wielheesen, Beijer en Van Hoogstraten. Deze vijf zijn de ‘gewone’ leden. Een zesde is toegevoegd: Jakob Spex. Zij trokken enkele aanzienlijke personen aan om mecenas of beschermer te zijn.

Er zijn twaalf ‘buitengewone’ leden. Dit zijn dichters van wie werk verwacht wordt en die commentaar geven op elkaars gedichten. Op de naamlijst (I, XXXI-XLVIII) worden onder anderen Pieter Vreede, Simon van der Waal, Abraham Blussé en Adamus Christianus Schonck genoemd.

De derde categorie zijn de ‘honoraire’ leden. Dit zijn mensen met erkende kundigheden, ‘geene Dichteressen uitgesloten, en vooral Mannen van het eerste aanzien en vermogen, die eene heerschende liefhebberij in de taal en dichtkunde hebben, doch wien het, om derzelver gewigtigere bezigheden, niet gelegen kooft de bepaalde dichtstukken op de bestemde tijden in te leveren, waarom zij ook jaarlijks grooter toelagen dan de werkende Leden betalen...’ (I, XX-XI). Inzendingen van deze honoraire leden zijn overigens zeer welkom. Het is een grote groep: in 1774 83 personen, van wie drie vrouw zijn.

De vierde groep, ‘buitengewone leden van verdiensten’, bestaat uit erkende, vooraanstaande dichters. Het is een eer om hen als lid te hebben. Zij betalen dus geen toelagen. In 1774 telde het genootschap twaalf leden van deze categorie, bij wie Ahaverus van den Berg en Johannes le Francq van Berkhey.

De vijfde groep tenslotte zijn de aankwekelingen, in 1774 Hendrik van der Burch, Daniël Johan Parvé en Broërius Broes.

Al deze personen kunnen werk insturen voor de *Proeven*. Anonieme aanvallen op gepubliceerd werk worden niet op prijs gesteld en niet aanvaard of gepubliceerd. Maar op naam gestelde aanmerkingen, ook van buitenstaanders, zijn welkom, overigens zonder garantie van plaatsing.

Het bestuur van KSGV garandeert wel anonimiteit wat betreft de inzendingen die meedingen naar de titel ‘prijsvaarzen’. Er wordt dus geen lijst gepubliceerd van de motto’s van deze inzendingen. Wel is het mogelijk bij de secretaris de lijst in te zien. Iedereen kan dus te weten komen of zijn of haar inzending aangekomen en beoordeeld is.

In deel V publiceert het bestuur geen voorbericht, maar wel een nieuwe volledige naamlijst van alle leden van het genootschap: vijf beschermheren en buitengewone honoraire leden; vijf gewone leden en bestuurders; Reinier van Spaan als gewoon lid en ‘medebestuurder’; precies honderd honoraire leden, bij wie twee ‘medebestuurders’; twaalf buitengewone leden van verdienste en tenslotte drie aankwekelingen, bij wie Pieter Nieuwland. Ook in de volgende

delen van de *Proeven* wordt de namenlijst steeds geactualiseerd, behalve in deel IX. Een voorbericht verschijnt pas weer in deel XIII.

Tussen het verschijnen van deel XII in 1789 en deel XIII in 1796 is veel tijd verstreken. Het bestuur geeft daarvoor in het voorbericht van deel XIII een gedeeltelijke verklaring. Er was een conflict met uitgever Daniël Vygh. Pas na diens overlijden in 1792 kon de reeks worden voortgezet omdat de rechten overgedragen werden aan Thierry en Mensing in Den Haag. Deel XIII is de afsluiting met een bijzonder karakter. Het bevat de gedichten die bij de toekenning van ereprijzen in alle voorgaande jaren zijn uitgesproken. Die zijn nooit in druk verschenen en daarom alleen bekend bij de aanwezigen bij die gelegenheden. Het bestuur vindt publicatie een passend eerbetoon. Een andere bijzonderheid is het enigszins afwijkend vignet. Het oorspronkelijke is niet teruggevonden in de nalatenschap van Vygh.

Het is een gedeeltelijke verklaring. Het bestuur maakt geen melding van een andere jaarlijkse uitgave van KSGV in de jaren 1791 tot 1794: vier delen *Dichtstukken van het Haagsch Genootschap onder de spreuk Kunstliefde spaart geen vlijt en Bekroonde Keurstoffen*. Deze reeks verscheen bij Thierry en Mensing en werd met nog twee delen aangevuld in 1797 en 1799. Ook daarom hoefde er geen haast gemaakt te worden met deel XIII.

‘Rondeelen’, omstreden experiment

In deel I trekken ‘rondelen’ de aandacht. Het zijn er acht, in een berijmde inhoudsopgave op p. 61 aangekondigd door J.V.H. (Johan van Hoogstraten). Zij horen bij de afdeling Bijbel- en Zededichten en hebben achtereenvolgens Abel, Kaïn, de dochter van Jephta, Jephta, Petrus, Judas en tweemaal de nationale ‘bededag’ van 1772 tot ik-persoon of onderwerp. Marleen de Vries wees in haar studie over de letterkundige genootschappen al op het bijzondere karakter van deze rondelen (*Beschaven! Letterkundige genootschappen in Nederland 1750-1800*, Nijmegen 2001, p. 191-192). Zij veronderstelt dat ze programmatisch waren en de lezer moesten provoceren en zelfs overrompelen door hun vorm. Traditioneel voldoet een rondeel aan drie kenmerken. De lengte is beperkt: over het algemeen acht tot veertien regels en soms negentien (bijvoorbeeld het Egidiuslied). Er zijn twee rijmklanken. De beginregel of de eerste strofe wordt tweemaal herhaald.

Het herhalen van de beginregel of de eerste strofe als vormkenmerk wordt in alle acht de rondelen op dezelfde, vernuftige manier gehandhaafd. De beide auteurs, G.B. (Gerrit Beijer) en J.V.H., hebben daarover blijkbaar een afspraak gemaakt. De vier versregels van de eerste strofe komen in volgorde terug als laatste versregel van strofen 2 tot en met 5. Daarna volgt nog een zesde strofe en tenslotte wordt strofe 1 niet herhaald, maar aangeduid met enkele woorden uit de eerste versregel. De veronderstelling is uiteraard dat de lezer deze strofe in zijn geheel herleest en daarom is het jammer dat niet de volledige tekst wordt afgedrukt. Het

verstoort het beeld en lijkt wat zuinig. Een overweging kan zijn geweest dat het nu mogelijk is de rondelen op twee naast elkaar liggende pagina's af te drukken in het lettercorps en volgens de vormgeving van de bundel als geheel.

Uit deze opmerkingen blijkt al dat een tweede algemene kenmerk van rondelen, de beperkte lengte, in deze gedichten niet wordt toegepast. Ik beschouw de alleen maar met enkele woorden aangeduide slotstrofe als volledig en kom dan tot zeven maal vier versregels. Tweemaal de lengte van het langste traditionele rondeel en ook ruim langer dan *Egidius, waer bestu bleven*.

TITELPAGINA MET VIGNET, DEEL I

Het derde vormkenmerk, twee rijmklanken, wordt door Beijer en Van Hoogstraten in zes van de acht gedichten gehandhaafd. Ook dat is dichtgenootschappelijk vernuft. Maar de afwijking van dit rijmschema in de gedichten over Jephta en zijn dochter maakt de vormgeving van deze rondelen niet minder knap. Van Hoogstraten dichtte vanuit het perspectief van de dochter en Beijer vanuit de vader. De afspraak was dat ze allebei per versregel hetzelfde slotwoord zouden gebruiken. Vermoedelijk heeft Beijer het gedicht van Van Hoogstraten als leidraad kunnen volgen, maar het kan ook andersom zijn geweest. Deze spiegeling naar de vorm maakt de tegenstelling in de inhoud overigens des te tragischer. Het rijmschema loopt als volgt:

a b a b c a c a d b d b e a e a f b f b b a b a en tenslotte de herhaling van strofe 1: a b a b.

Het tragische verhaal uit het Bijbelboek *Richteren* (11, 29-39) over Jephta en zijn dochter wordt door Van Hoogstraten en Beijer zo uitgewerkt dat het als twee tegenover elkaar staande monologen in een drama zou passen, met per versregel hetzelfde slotwoord. Jephta heeft Jahweh beloofd dat hij, na een overwinning op 'de kindren van Ammon', de eerste persoon die hij bij thuiskomst zal ontmoeten, tot brandoffer zal bestemmen. Als eerste komt hem zijn dochter, zijn enigst kind, tegemoet:

Zeegroete van Jephthahs dochter aan haaren vader

Mijn Vader! welk een vreugd! 'k mag U gezond ontmoeten!
 Uw afzijn baarde mij een duldeloos verdriet!
 Uw blijde weêrkomst kan mijn taai verlangen boeten!
 Ontvang de hulde, ô Held! die U door mij geschiedt!

Jephthahs klagt

Helaas! mijn Dochter! ach! kooft mij 't eerst ontmoeten?
 Uw vreugde, ô eenig kind! baert mij het grootst verdriet!
 'k Moet mijn gelofte aan God, door uw dood dan boeten!
 Is immer wreeder dood in Israël geschied?

Bij de dochter heeft 'boeten' in regel 3 de nu verouderde betekenis 'stillen', bij Jephthah 'voldoen'. Vergelijkbare woordspelingen komen voor in de derde strofe bij de woorden 'verlegen' en 'tegen'. 'Wat was niet menigwerf mijn ziel om U verlegen' tegenover 'Ik, met den droeven staet van Jacobs kroost verlegen'. 'Tegen' is bij de dochter voorzetsel bij een woordgroep uit de vorige regel en bij Jephthah deel van het samengesteld werkwoord 'tegenkomen'.

Beijer heeft het spiegelspel of het echo-effect als vormkenmerk ook toegepast in zijn twee rondelen over Abel en Kaïn, uiteraard eveneens met het scherpe contrast in de inhoud, de broedermoord. De klacht van Abel staat tegenover de wanhoop van Kaïn. Van beide rondelen de eerste en de zesde strofe:

Abels klagt

Bedaer, mijn Broeder! ach! wat heb ik u misdreeven!
 Vrees God, wiens alziend oog uw' handel gadeslaet!
 Spaer 't edel vierendeel der wereld met mijn leeven!
 Geef toch geen voedsel aen 't vergiftend slangenzaed!

....

Ons talrijk nageslacht wordt, om uwe euveldaed,
 Door alle eeuwen heen, deez' bloedschuld aangewreeven!
 Ach! gaeft gij nog gehoor aen mijnen jongsten raed!...
 Ai mij... wat slag!... ik sterf... 'k ben God getrouw gebleeven.

Kaïns wanhoop

ô Zielbenaeuwende angst!... waer word ik heen gedreeven!
 't Is of mijn siddrend hart den jongsten polsslag slaet!
 Neen, Kaïn! Kaïn! neen, gij moet wanhoopend leeven!...
 Mijne Ouders!... hoeveel leeds beleeft gij van uw zaed!

Een broedermoorder!... ja! verfoeilijkste daed!
 Dit wordt van 't nageslacht mij eeuwig aangewreeven.
 Och! had ik slechts gehoord naer Abels trouwen raed!
 Ik vlucht!...waerheen?... daer is voor mij geen hoop gebleeven!

De dichter gaat ervan uit dat de aarde alleen nog bewoond werd door Adam en Eva en hun beide zonen. Abel vormt dus een kwart van de mensheid, "t edel vierendeel". Het vervolg van het Bijbelverhaal, waaruit blijkt dat Kaïn kan huwen, laat hij buiten beschouwing.

'Het berouw van Petrus' en 'De wanhoop van Judas' zijn gedicht door Van Hoogstraten. Hij gebruikt twee rijmklanken per gedicht en zijn technisch meesterschap blijkt uit het gegeven dat hij, behalve uiteraard in de herhalingen die bij het genre horen, steeds andere woorden ter beschikking heeft. Daar staat tegenover dat het gedicht met Judas als ik-persoon geen sterke zesde strofe heeft, in de suïcidekeus zelfs enigszins potsierlijk aandoet:

'k Hoor om mijn' wissen val den duivel zegezigen;
 Rampzaalige ach! wat raad! nu 's Hoogsten gramschap woedt!
 'k Zal van de steilte fluks mij selv' te barste springen!...
 Neen! dat een taaie strop mijn schriklijk misdrijf boet!...

De gedachtepuntjes achter regel 3 geven tijd aan die de ik-persoon nodig heeft voor zijn keuze. Die achter regel 4 zijn voor overwegingen van de lezer bedoeld.

De gedichten over Petrus en Judas komen niet boven het clichématige uit. Toch is er behalve de keus van Judas nog een regel die opvalt. In het gedicht van ik-persoon Petrus vermeldt deze zijn roeping om leerling van Jezus te worden, 'die, langs zonderlinge paên, / Den laagen Visschersstand mij gunstrijk had onttoogen'. Scheveninger vissers die deze regel onder ogen kregen, zullen hun wenkbrauwen gefronst hebben.

De twee rondelen van Beijer over de bededag hebben geen ik-perspectief, maar zijn aansporingen voor 'Nederland', aangesproken met 'Gij'. Ook Beijer gebruikt steeds nieuwe woorden voor zijn twee rijmklanken en bovendien is zijn inhoud een dringende boodschap: in het eerste gedicht om de bededag ootmoedig te houden en in het tweede om het niet bij deze dag te laten: 'Vier slechts niet déezen dag, vier altijd Bededagen'. In deze krachtig gestelde gedichten valt alleen de laatste versregel van strofe zes van het tweede uit de toon: 'Geef aen uw Priesterschaer geen reden weêr tot klaegen'.

Het was een omstreden experiment. De Vries bespreekt de kritiek die tijdgenoten hadden op de gekozen vorm. Het leidde zelfs tot een literair gevecht of in de woorden van De Vries: 'Het onttaardde in een pamflettenstrijd in de vorm van rondelen' (*Beschaven!*, p. 192). *Taal- en dichtkundige Mengelstoffen* (Leiden 1776) begint de strijd. De forse kritiek betreft een groot gedeelte van de Haagse *Proeven*, maar heel speciaal de rondelen, 'die prullekraam die ons van de Franschen aangewaaid is', die 'blijk van een kinderachtig vernuft' (p. 7). Het is 'wringen en draaien' in dit genre en iets goeds is niet mogelijk. Niets is gekker dan een smekende Abel, een wanhopige Kaïn, een ontredderde Jeptah te laten spreken in een gedicht met zoveel 'dwaze en nutteloze wetten' (p. 8-9). De geest moet volgens *Taal- en dichtkundige Mengelstoffen* vrij en ongebonden zijn. *Een troefblaadje uitgespeeld* (Amsterdam z.j.) reageert en richt zich 'tegens zekeren verwaande pedant achter de schermen', de anonieme criticus. Het is volgens *Een troefblaadje* een onzinnig argument tegen rondelen, dat *Mengelstoffen* inbrengt. Immers: zoveel onsterfelijke poëzie van alle tijden is met inachtneming van strakke regels geschreven (p. 8-9). Vijf jaar later verwijst *Nederduitsche dicht- en toneelkundige bibliotheek* (Amsterdam 1781) nog eens naar de rondelen van Kunstliefde, wat rustiger dan *Mengelstoffen*, maar ook in afkeurende zin: het genre is te kunstig, zo spreekt een karakter niet tot ons (p. 137).

Op de rondelen volgt in *Proeven* een reeks klinkdichten of sonnetten van zes verschillende dichters. Een ervan is van Beijer. Hij hekelt op een geestige manier een collega-dichter die niet weet te kiezen wat voor vers hij zal gaan schrijven: herderszang, goddelijke lyriek, hekeldicht, treur-, lof- of liefdeslied. De slotregel luidt: 'Hij zingt! ... maer welk een' zang? niet anders dan: IK ZAL!'.

In deel IV publiceert KSGV opnieuw twee rondelen, deze keer van O.P., predikant Olivier Porjeere, p. 168-169 en 170-171. Dit deel verscheen in hetzelfde jaar als de kritiek in *Taal- en Dichtkundige Mengelstoffen*. Toch is er vermoedelijk geen sprake van provocatie. Porjeere schreef zijn tweede rondeel in 1775. Beide rondelen zijn gericht aan de rivier de Maas, het eerste 'op eenen aangenaamen zomerdag', het tweede 'na den storm en vloed, op den XIVden van Slagtmaand MDCCLXXV'. Porjeere volgt nauwkeurig het schema van zijn beide voorgangers Beijer en Van Hoogstraten en dicht lyrisch vanuit een ik-persoon. Die 'ik' is hijzelf en niet een 'character'. Eén bezwaar van de critici geldt dus niet.

De burgemeester en zijn tuinman

Jan Hudde Dedel hoorde bij de beschermheren en buitengewoon honoraire leden van het genootschap. Hij was burgemeester geweest van Den Haag en in de tijd van zijn uitverkiezing voorzitter van de schepenen. In deel II, p. 166-172 dicht hij een dankwoord aan 'Kunstliefde Spaart Geen Vlijt'. Dat doet hij met een humoristische omweg, al of niet gespeeld bescheiden. Hij spreekt zijn tuinman Antoni uit Rijswijk aan: kon ik maar zo goed het onkruid uit mijn hart rukken als jij het doet uit mijn tuin. Maar hij maakt nog een andere vergelijking en die betreft het werk zelf van de tuinman en het werk van de dichter. Welk beroep is het zwaarst?

Als dichter heeft Dedel ervaren dat hij niet moet kiezen voor een hooggestemde lofzang aan het adres van de 'Homeeren' van het genootschap. Hij wilde dat oorspronkelijk wel, maar vergeefs. Nu kiest hij ervoor om 'in dwaaze taal' een 'misselijke schets van zijn verkeerde waen' aan zijn tuinman te schenken. En dat is al lastig genoeg.

Eerst legt hij de tuinman in de mond dat Dedel geen tijd voor zijn filosofieën zou hebben als hij een tuin zou moeten verzorgen. Maar het weerwoord is dat een goed dichtwerk maken meer inspanning vergt dan het onderhouden van een tuin:

Welhaest vermagerd, stomp van zulk een werk te baeren,
 En geelder, dan de zon in volle twintig jaeren
 Kon taenen, zoudt gij wis bekennen; 'k wil veelëer,
 Hervattende uwe spaê, tien morgen lands en meêr
 Omspitten, dan verdwaesd de wolken gaen beklimmen;
 Mij zoeken moede en mat naer ijdlle harsenschimmen;

In 't end, om woorden, die niet op elkandren slaen,
Te kopplen, grijpen met mijn tanden naer de maen.

Dit is geen gemakkelijke strofe. De puntkomma achter 'bekennen' moet volgens hedendaags gebruik als een dubbele punt gezien worden. In de overige regels is dus de tuinman aan het woord, zoals de dichter hem laat spreken, met één onderbreking, namelijk 'Hervattende uwe spaê'. Dat het dichterschap geen sinecure is, wordt in de tweede helft van de strofe met mooie en krachtige beelden verwoord.

Ook in eenvoudiger vorm dagen de muzen de dichter uit en dan komen 'Rijm, de deftige Uiting, Schikking, Rust, Snijding, Vloeibaarheid en moeielijke Maet' hun rechten opeisen en de dichter het leven zuur maken. Maar nog erger is niets doen! Daaruit komen 'Kolijk, Steen, Jicht' voort. Op het ziekbed moeten deze lijders eiken klieven en stenen zagen. Dan zijn ze afgunstig op de tuinman.

Als ik jou, mijn tuinman, hierover verder wil onderhouden, begin je al snel te gapen van verveling. Ik stop dus met mijn leerrede:

't Is op mijn eer dan best, dat ik deez' aengevangen
Leerreden staeke; ook wacht de berg meloenen naer
Uw komst, de bloemen mede, en twisten met elkaêr,
(Nu gij haer heden laet bijna van dorst versmachten)
Ofge ergens kermis houdt, want reeds is 't over achten.

Hij stopt tegelijk met zijn betoog voor de tuinman en met zijn gedicht voor het genootschap. Dit gedicht was origineel en goed genoeg voor een welgemeende berijmde dankzegging van Johannes van Spaan als bestuurder aan de dichter, Jan Hudde Dedel. Ook deze dankzegging werd afgedrukt in de *Proeven van poëtische mengelstoffen*.

Metamorfose, maar geen fictie

In deel III, p. 86-95, publiceert KSGV een juweel dat is ondertekend met de initialen 'P.I.H., geb. D.T.'. Dit wijst al meteen naar Petronella Johanna de Timmerman, getrouwd met de Utrechtse hoogleraar Johan Frederik Hennert. En ook de verbinding van kunst en wetenschap in het gedicht 'De herschepping eener rups' is duidelijk haar 'vlijt' als natuurwetenschapper en nog meer haar dichterlijk vermogen.

In de eerste strofe neemt ze stevig stelling tegen lezers die bij 'vormverwisselingen' alleen aan Ovidius ('Naso') denken. Diens gedichten zijn 'beuzelpraat', 'faablen', kortom: fictie. Het echte

wonder wordt verricht door een rupsje, dat ‘Nu log den grond bekruipt, straks, als een vlugger weezen, / Het luchtruim klieven zal’. De achttien strofen van dit gedicht tellen een overvloed aan fraai verwoorde natuurwetenschappelijke observaties, te veel om allemaal te citeren. Maar als voorbeeld mag strofe drie dienen. De regelplaatsing van KSGV neem ik hierbij over:

Een vloeibre gom vloeit, door verscheiden buisjes,
 Ter zijden 't lichaamje uit,
 Die 't op zijn wil nu sluit,
 Dan opent, als zoo veel verborgen sluisjes.
 Deez' gom gepuurd uit blaën
 Stolt tot verscheiden draên,
 Die 't kunstig weet tot éénen draad te spinnen;
 En dan een blaadje saamen trekt,
 Ter vrijë schuilplaats, waar 't zijn' arbeid zal beginnen,
 Voor 's vijands oog bedekt.

In de volgende strofen beschrijft en beschouwt de dichteres het samengaan van dood en leven in de cyclus van rups tot vlinder. De rups weeft zich zonder klos of spil ‘Een doodpij voor zijn ingekrompen leden. / Nu rust hij in dat lenig graf / En legt, om binnen kort ‘er vrolijk uit te treden, / in schijn het leeven af’ (p. 88). In deze veilige schuilplaats ontstaat een nieuwe vorm: vlees en spieren en twee paar vleugels. Als wetenschapper moet zij bekennen dat haar kennis daarover te kort schiet. Dit is Gods verborgen macht en wijsheid, maar: ‘Laat vrij een scherp vernuft voor de onderzoeking zorgen’.

‘Thans wriemelt heel de Pop; / Ei zie! daar barst de dop, / De moeder die het vruchtje hield beslooten: / Dus wordt, van ongelijken aart, / Met twee paar vleugels, snuit, met sprieten en met pooten / Zijn ander Ik gebaard’ (p. 89).

Niemand heeft de schoonheid en de bouw van vlinders volgens Petronella de Timmerman afdoende kunnen beschrijven of uitbeelden, geen dichter of schilder, geen wijsgeer en natuuronderzoeker als Democritus, zelfs geen scherpziende waarnemer als de Argonaut Lynceus, die door muren en tot in het binnenste van de aarde kon kijken. Zelf probeert ze met hulp van de microscoop de vleugels zakelijk te beschrijven: de ‘vlerken’ bestaan uit vele duizenden ‘schaftjes’ (minuscule schachtjes of kokertjes).

Wie of wat heeft dit schoons teweeggebracht? Kan dit toeval zijn zoals Epicurus en zijn volgelingen geneigd zouden zijn te denken of moet het worden toegeschreven aan een Schepper van de natuur? De dichteres wil de vrijdenkers niet overtuigen, maar kiest er zelf voor te buigen voor ‘Gods wijsheid’. Maar ze voegt onmiddellijk toe dat ze blijft onderzoeken: ‘Daar winst van kennis uur op uur / mij noodigt, om 't geheim al dieper in te dringen / Der

bezige Natuur' (p. 92). En als ze zich niet kan wagen aan een adequate schildering van de schoonheid van de vlinder, dan probeert ze wel aard en eigenschappen te beschrijven en de bewegingen, zoals in de vijftiende strofe:

Nu zweeftge op luchte en zachtgekleurde veêrtjes,
Die, altijd rad en vlug,
Bemantlen op den rug
Uw teedre leên, als met fluwelen kleêrtjes.
Nu noodigt u de keur
Der bloemtjes door haar geur,
Daar puurt gij 't zoet uit adertjes en vaatjes,
Of slorpt, zoo ver gij vliegt in 't rond,
De dauw, tot paareltjes gestold aan knop en blaadjes,
In vroegen morgenstond.

Zij sluit af met een vergelijking tussen de vlinder die uit de pop breekt en geniet van de gaven van de natuur met de menselijke ziel die, bevrijd van het lichaam, door het heelal zal zweven, op zoek naar het diepe geheim van de wonderlijke schepping. Het is vooral haar ziel, waarop zij deze vergelijking betreft.

Het gedicht is ook opgenomen in de bundel *Nagelaatene Gedichten van Petronella Johanna de Timmerman, uitgegeven door haar echtgenoot Joh. Fred. Hennert*, Utrecht 1786, als sluitstuk en hoogtepunt. Toch koos Gerrit Komrij voor twee andere gedichten uit deze bundel in deel 2 van zijn bloemlezing *De Nederlandse poëzie van de twaalfde tot en met de twintigste eeuw in 3000 en enige gedichten*, p. 1043 ('Droom') en 1045 ('Voor en tegen den wijn'). Dat is jammer.

Harpspel, toonkunst en spelen met de dichtvorm

De meeste gedichten in de *Proeven* zijn geschreven in vijf- of zesvoetige jamben, maar speelsere varianten of experimenten komen ook voor. 'De herschepping der rups' is daar een voorbeeld van. In deel VII valt in die zin een gedicht op van Wabe Kamp: 'Op David' (p. 28-31). Hij verbindt twee drieregelige strofen, die ieder dezelfde rijmklank hebben, met elkaar door een korte vierde en achtste versregel die op elkaar rijmen. Dat rijm- en regelschema herhaalt hij zeven keer. De korte regels laat hij halverwege de bladzijde plaatsen, zodat ook optisch een bijzonder effect wordt bereikt. Hij geeft geen strofeverdeling aan door een spatie, maar laat dat aan het rijmschema over. Als voorbeeld volgt hier het vijfde stel versregels. Na een

opsomming van allerlei varianten van Davids harpspel, steeds met de herhaling 'Het zij hij...' of 'Het zij zijn lied...', volgt:

ô Harpenaar! ô vroomen Prins! uw lof
Rijst vrolijk op naar 't glansrijk hemelhof;
'k Verdwaal, ô ja! 'k verdwaal in al de stof
Om u te prijzen.

Want uw gezang verligt de zwaarste smart
En troost de ziel, in tegenspoên verward,
En wondt en heelt en leert en streelt het hart
Met hemelwijzen.

In deel VI komt eveneens een vers met korte regels voor, en wel van Johannes van Spaan, de ‘aartsvader’ van het genootschap. Hij verheerlijkt daarin muziek en zang, als die tenminste van godvruchtige aard zijn. Want als ‘wufte weereldlingen / Dartlen, reien, speelen, zingen’ zijn ‘t Woest getier en ‘t hoerenlied ... afschuwelijk in Gods ooren’. Beeldspraak en letterlijk taalgebruik wisselen elkaar af in de volgende strofe, p. 91: ‘Zang en spel doen toorn bedaaren, / Kemmen ‘s afgronds felste baaren / Tot een’ spiegelgladden stroom, / Stillen stormen van ‘t gewisse, / Zijn den vorst der duisternisse, / En der zonde tot een’ toom.

Een zeer jonge Anthony Christiaan Winand Staring ondertekent met zijn initialen een gedicht in deel XI, p. 56-58, met als titel 'De kracht der Toonkunst'. Ook hij speelt met de vorm om het thema 'muziek' onder woorden te brengen. Höweler prijst in zijn

JOHANNES VAN SPAAN, OPRICHTER EN 'AARTSVADER' VAN KSGV

hierboven genoemde artikel het bestuur van KSGV: 'Zij hebben oog gehad voor het bijzondere in den 16-jarigen Staring en anderzijds prulgedichten bij tientallen tegelijk afgekeurd' ('Uit de geschiedenis ...', p. 99-100). Het bijzondere in dit gedicht is dat Staring experimenteert met

de strofevorm en het rijm. Hij wisselt kortregelige strofen, die het tamelijk zwakke rijmschema abcb hebben af met langregelige rijmloze coupletten. Aldus:

De kracht der Toonkunst

ô Toonkunst wanneerge,
Van blijdschap vervoerd,
Met hupplende vingren
De snaren beroert,

Dan volg ik uw klanken,
Gedwongen tot vreugd,
Dan klopt mij de boezem,
En 'k beev' van geneugt.

Zo volgen nog twee strofen. Muziek maakt de ik-persoon zorgeloos. Vervolgens twee langregelige rijmloze coupletten:

Maar als uw galm, vol ernstige majesteit,
Tot eer der Almagt in haaren tempelt rolt,
Wanneer 't verëenigd lied der zangers
Hoog in de steigrende boogen voortgolvt,

Dan voel ik God, dan voel ik den Eeuwigen,
Offschoon ik 't schepsel, 't eindige schepsel ben –
Dan scheurt mijn ziel zich los van de aarde,
Om in de hemelen rond te zweeven.

Dan volgen drie kortregelige strofen met rijmschema abcb en drie rijmloze strofen met afwisselend korte en lange versregels.

Het gedicht eindigt met een klacht over krijgsmuziek die de muziek in de natuur, in het kerkgebouw en treurmuziek overstemt en toch de ik-persoon dreigt mee te slepen.

Het valt (mij) niet mee om de rijmloze strofen anders te ervaren dan als krachteloos proza of een weinig opwindende preek. KSGV had een talent in huis, maar dit ontplooiden zich pas nadat Staring in 1788 het dichtgenootschap vaarwel had gezegd.

Helden en heldinnen

Een in de achttiende eeuw geliefd literair genre was de ‘heldinnenbrief’. Aan de hand van Olga van Marion, *Heldinnenbrieven. Ovidius’ Heroides in Nederland* (Nijmegen 2005, p. 17), is het genre als volgt te definiëren. Een heldinnenbrief is een fictieve brief in het Latijn of in de moedertaal van de auteur met kenmerken van een elegie, gedicht vanuit het perspectief van een bekend literair of historisch personage (meestal vrouwelijk) dat zich op een kritiek moment in het leven richt tot een (gewezen) geliefde, familielid of vertrouweling om hem of haar van iets te overtuigen. Het genre gaat terug op de bundel *Heroides* van Ovidius. In de fictie moet de brief in zoverre echt zijn dat een andere vorm van contact niet mogelijk is. Een gedeelte van de brief verklaart uit de loop van de gebeurtenissen de aard van de crisis die aanleiding geeft tot het schrijven. Ook als een man de ik-schrijver van de brief is, wordt het werk ‘heldinnenbrief’ genoemd.

Liefst achttien gedichten in de *Proeven* zijn volgens deze definitie en kenmerken ‘heldinnenbrieven’. Ze komen voor in de delen VI-XIII. Bijna alle brieven zijn door een man als ik-persoon geschreven, slechts tweemaal is een vrouw de ik-schrijver, namelijk Jane Gray en ‘Eucharia’. Dit lijkt geen opzet, maar toeval. De auteurs zijn, met uitzondering van Juliana Cornelia de Lannoy, mannen. Juist bij De Lannoy doet zich voor wat Van Marion ‘literaire travestie’ noemt (*Heldinnenbrieven*, p. 9): zij verplaatst zich in een mannelijke hoofdpersoon, Cato, die schrijft aan Caesar (VIII, p. 13 e.v.). Een bijzondere afzender is die van de heldinnenbrief van Reinier van Spaan (VI, p. 156 e.v.): ‘De Staten-Generaal aan Karel Emanuel van Savoye’.

De schrijvers en ontvangers zijn in het algemeen bekende figuren uit de oudheid of de algemene en vaderlandse geschiedenis. Een derde inspiratiebron, de Bijbel, komt één keer voor: Jan Aukes Backer laat David aan Abigaël schrijven. Dit geringe aandeel van Bijbelstof valt op omdat achttiende-eeuwers zeer veel heldinnenbrieven met bijbelse afzenders hebben gepubliceerd, maar is zeker toeval en geen opzet. Achttien gedichten in dit genre in één tijdschrift is weliswaar veel, maar een representatieve steekproef is het niet op een totaal van honderden heldinnenbrieven.

Op allerlei manieren blijkt dat de gedichten inderdaad brieven zijn en geen toespraken of monologen. Jan Aukes Backer laat het pas duidelijk worden in de laatste regel van ‘David aan Abigaël’: ‘Ik wacht Abizaï te rug met uw besluit’. Volgens het bijbelverhaal brengen de gezanten van David echter geen retourbrief mee, maar Abigaël zelf. Het valt op dat Backer zijn ik-persoon David zeer hoffelijk en eerlijk over zijn gevoelens laat schrijven.

In ‘Pyrrhus aan Polyxena’, ook een werk van Backer, is al meteen duidelijk dat het een brief is: ‘Mevrouw! verneem in ’t eind...Lees des dit schrift...’(regel 1 en 10). De beschreven omstandigheden horen bij het beleg van Troje. Pyrrhus (of met een andere naam

Neoptolemos) is een zoon van Achilles en Polyxena is de jongste dochter van Priamus. Deze beide brieven komen voor in deel VI, p. 22 e.v. en p. 125 e.v.

De brief van Jan van Arkel aan zijn zoon Willem, gedicht door Gerhard Theodorus de Cock (VI, p. 139 e.v.) lijkt op het begin van een dialoog: 'Ontrouwe zoon!' en, na zesendertig regels beschuldigingen: 'Spreek op, ontaarte zoon! Hoe zijtge er toe gekoomen?' Maar na nogmaals dertig verzen blijkt dat het inderdaad een brief is: 'Ik moet den dollen krijg, hieruit ontstaan, u melden, / U maalen in dit schrift...'.

Opvallend is dat Ferdinand Dobbrauski zich bewust is van het feit dat hij Hieronymus Angerianus in dichtvorm laat schrijven aan Celia: 'Verwaardig eens voor 't minst uw keurig [= keurend] oog te wenden, / Op deeze jongste vrucht van mijne Poëzij, / Schroom niet den roem van uw gevoelloosheid te schenden, / Door 't leezen van een blad vol liefdekozerij'. (VI, p.151). Hieronymus was dan ook zelf dichter.

HET AFWIJKEND VIGNET VAN DEEL XIII

De 'heldinnenbrief' van Cato aan Caesar van De Lannoy heb ik al genoemd. Dit werk komt voor in de diverse overzichten die van het genre gemaakt zijn. Toch ontbreekt één belangrijk element: nergens wordt door de ik-persoon expliciet vermeld dat het om een brief gaat. Bij alle andere zeventien brieven in de *Proeven* is dat wel zo en het wordt in de theorie een onderscheidend kenmerk genoemd. Qua vorm en inhoud zou het dus ook een 'innerlijke monoloog' van Cato kunnen zijn, waarin hij Caesar in de tweede persoon aanspreekt.

Spelling

Eigen spelling is toegestaan. Dat staat in de wetten van het genootschap. Er worden wel adviezen gegeven op dit terrein, maar opvolgen daarvan is niet verplicht. Taalkunde is dienstbaar aan de dichtkunst. Maar afgezien daarvan: streven naar eenheid van spelling is een vurige wens van de bestuurders. Zij zien het als een taak van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en hopen op een resultaat.

Daarom is het opvallend dat twee leden van het bestuur een op het oog gemakkelijke afspraak over spelling niet hebben gemaakt. Beijer spelt in zijn bijdragen steeds ‘ae’ voor de lange a-klink (bijvoorbeeld ‘baert’) en Van Hoogstraten ‘aa’ (bijvoorbeeld ‘baarde’). Het lijkt erop dat Beijer minder op eenheid in spelling uit is dan de vurige wens van het bestuur van KSGV zou doen verwachten. Hij is met zijn medestanders verre in de minderheid. Deze spellingstrijd wat de lange a-klink betreft hebben ze na deel I in de volgende afleveringen voortgezet.

Medestanders van Beijer zijn Dirk van der Steen, Kornelis van der Palm, Johannes Adrianus Rycken en Adriaen van der Vliet. Deze laatste gebruikt de ‘ae’-spelling dus niet alleen in zijn eigen voornaam. Maar een overtuigd of nauwkeurig aanhanger van Beijer is hij niet. In zijn gedicht ‘Een geraekte jongeling, naer ziel en lichaam genezen’ (deel III, p. 47-54) rijmt ‘staren’ op ‘schaeren’, komt dit laatste woord ook als ‘scharen’ voor en is in feite geen regelmaat te ontdekken.

Johannes Adrianus Rycken reserveert de ‘ae’-keus voor de woorden ‘waereld’ en afleidingen daarvan (zes keer) en éénmaal ‘elkaer’. In zijn gedicht ‘De blijmoedige godsdienst aan Aristarchus’ (deel III, p. 57-68) gebruikt hij verder ‘aa’ (bijvoorbeeld ‘Waar zaagtge grooter heil’). Een nauwkeuriger medestander van Beijer is Jan Hudde Dedel. Een gedicht van hem uit deel II kwam al ter sprake. Ook in deel IV komt een gedicht van hem voor. Het is een bijschrift bij een afbeelding van hemzelf die hij het genootschap schenkt. Vier regels van de acht hebben als eindrijm de lange a-klink: ‘naemen’, ‘schaemen’, ‘ervaren’ (sic) en ‘jaeren’. Johan van Hoogstraten reageert namens het bestuur op het gedicht en de afbeelding in een ‘Keerdicht’. Hij gebruikt dezelfde rijmwoorden als Dedel, maar aldus gespeld: ‘naamen’, ‘schaamen’, ‘ervaaren’ en ‘jaaren’. Dat hij Dedel ‘de Aristarch van elken Dichtgenoot’ noemt, verwijzend naar een Griekse filoloog en criticus uit de oudheid, is in het licht van deze subtiële spellingstrijd wellicht ironie. Maar Dedel was wel consequent, dat ene ‘ervaren’ moet een drukfout zijn. De subtiële spellingstrijd werd voortgezet door Beijer, die eveneens een dankdicht wijdt aan Dedel (IV, p. 174-176). De inhoud daarvan is zo overdreven vol loftuigen en hyperbolische vergelijkingen dat eventuele ironie daarin zou kunnen schuilen. Maar Beijer spelt wel overal de ‘ae’ van hemzelf en van Dedel.

Het bestuur heeft dus onenigheid in eigen kring geduld, maar liet ook inconsequenties passeren.

Het ideaal blijft intussen overeind, waarschijnlijk vooral bij Van Spaan. In deel II gaat het in een klassieke volzin opnieuw over de spelling (p. V-VI): ‘... wij zien hoe langer hoe meêr met leedweezen de groote en wanstaltige ongelijkvormigheid daarvan, en blijven met het uitgestrekste verlangen naar herstelling in dit gewigtig gedeelte onzer waarlijk schoone moederspraake reikhalzen, terwijl wij ook zelf niet nalaaten, den waaren aard derzelve, naar ons vermogen, te onderzoeken, waartoe wij, in onze bijzondere Vergaderingen, elkanderen en die Leden, welke dezelve, van tijd tot tijd, bijwoonen, door nuttige gesprekken, of ook wel door schriftelijke vertoogen, (wanneer de tijd en omstandigheden dit dulden) trachten aantevuuren; en deeze is de waare rede, waarom het ligt gebeuren kan, dat men in dit tweede Deel in sommige woorden eene spelling vinden zal, welke enigzins verschilt van die, welke wij in het eerste Deel gebruikt hebben’. Immers: al doende leert men en men moet willen bijleren. Wij hebben de leden die niet bij de vergaderingen zijn geweest, hun vrijheid gelaten en slechts hier en daar wijzigingen aangebracht. Dat is vooral gebeurd als de spelling niet overeenkwam met de afleiding van de woorden.

In het voorbericht van deel III spreken de bestuurders over de vrijheid die ze laten omdat de spelling ‘vlottend en veeltijds onzeker’ is: ‘[bij] eigenzinnige en doorgaans niet veel om ’t lijf hebbende grilligheden zijn wij niet gewoon iemand tot een regelmaat te stellen’ (p. XIII). Dit is een veel gematigder standpunt dan in deel I en II. Het ideaal is blijkbaar losgelaten: ‘Dan laaten wij van dit onderwerp afstappen, waarömtrent men geene volkoomene en algemeenwerkende beslissing te wachten heeft, zoolang alle kunstkundige, ja zelfs de edelste geesten niet op dezelfde wijze denken’ (p. IX).

Een dergelijke eigen wijze van denken of wellicht zelfs grilligheid valt op in een lang gedicht ‘Lierzang aen de Fortuin’ van ‘PR. LR.’ in deel IV, p. 115-126. De initialen verwijzen naar Pieter Leuter, die van verschillende dichtgenootschappen lid was. Als er op de lange a-klank een toonloze werkwoords- of meervoudsuitgang volgt spelt hij ‘a’, met enkel teken dus, bijvoorbeeld ‘baten’, ‘staten’, ‘varen’, ‘heldendaden’, ‘altaren’. In andere woorden spelt hij ‘ae’, ook in woorden als ‘waerde’ en ‘verwaende’.

De spelling van woorden kon ook wel eens tot relativerende inzendingen leiden in plaats van tot ernst. In deel V, p. 186, staat een gedicht van Pieter van Braam, waarin hij een tijdgenoot vereenzelvigt met de Romeinse filoloog Orbilius die in de laatste eeuw vóór Christus leefde. Bovendien noemt hij deze dichter/taalkundige ook de ‘Valla van zijn tijd’, naar een vijftiende-eeuwse Italiaanse humanist en filoloog. Deze Orbilius/Valla denkt niet eerst aan de zaken waar het om gaat en dan pas aan de letters en de afzonderlijke woorden, maar omgekeerd: de letters staan bij hem voorop. Ook geen foute komma of punt ontgaat hem. Zo zag hij met zijn scherpe blik een reclametekst op een luifel: ‘Wat ziet hij?...hij staat stil, verbleekt, en zegt: o narren! / Waar zal ’t in ’t eind nog heen?...o wee! / Zoo durft men thans uw schoone taal verwarren, / Rampzalig vaderland!...ach! Koffy met een C!’

Ook de spellingstrijd tussen Beijer en Van Hoogstraten was geen echt gevecht. Ze schrijven ieder twee sonnetten op de jaargetijden, Van Hoogstraten neemt de lente en de herfst voor

zijn rekening, Beijer de zomer en de winter (V, p. 189-192). De afspraak hield ook in dat ze beiden hun voorkeurspelling van de lange a-klank mochten gebruiken.

Op 26 februari 1777 overleed Jan Hudde Dedel. Gerrit Beijer verloor in hem een medestander in de spelling van de lange a-klank. Hij mocht hem herdenken en deed dat in deel VII, p. 117-122. Natuurlijk noemt hij hem burgemeester van “sGraevenhaege”, overleden in “sGraevenhaege” in ‘slagtmaend’. In honderdvier versregels prijst hij de bestuurder, dichter en mecenas. Bij de opsomming van de verdiensten van Dedel hoort ook de vermelding ‘die Aristarch der vaderlandsche tael’ en daarmee verwijst Beijer naar Van Hoogstraten die dezelfde kwalificatie gebruikte, maar in ironische zin.

Het wachten was op Matthijs Siegenbeek.

Jacques Baartmans

Hanna Florijn en Lianka Verolme, studenten aan de pabo Driestar te Gouda, hebben zich verdiept in het werk van Petronella Moens. Hun belangstelling gaat vooral uit naar de opvattingen van Moens over de pokkeninenting. In een volgende *Moensiana* zullen wij hun bevindingen publiceren.

In *Moeder de Gans*, een publicatie van het Kinderboekenhuis te Winsum (Gron.) is een artikel over Petronella Moens verschenen in het kader van haar kinderboeken.

Via het mededelingenblad van de Stichting Geschiedenis Kinder- en Jeugdliteratuur januari 2018 wordt Petronella Moens opgevoerd als onderdeel van een boekenverzameling van Ans Veltman. p. 15-17.

In een reactie daarop stuurt Sytze Veen een bericht over de Dordtse boekhandelaar en schrijver Pieter Los GZ., over wie in *De Boekenwereld* een artikel zal verschijnen. Moens was medewerker van het aanvankelijk door Los uitgegeven tijdschrift *Museum voor jongelieden van den beschaafden stand* (1839-1844). Vanaf 1841 is G. Goossens te Amsterdam de uitgever. In 1843 wordt op de titelpagina vermeld 'wijle Petronella Moens'. Vervolgens verdwijnt haar naam van de titelpagina.

1839

'Cecilie en Mathide', p. 12-28.

'Vertrouwelijke brief aan mijne vriendin Lucie', p. 255-274.

1841

'Brief aan mijne jonge vriendin Albertine', p. 140-157.

1843

W.H. Warnsinck, 'Iets over Mejufvrouw Petronella Moens', p. 3-17.

'Uit de nagelatene papieren van P. Moens. De koningin Esther', p. 18-33.

Bovenstaande twee op basis van de jaarlijkse inhoudsopgave, de stukken zelf niet gevonden.

HET KIND MET DEN VALHOED.

Het tredemissend moederhart,
Bewust, dat, op onzen paden,
Een droeve val haar kind ons schaden,
Berooft het dat voor leed en smart:
Zoo zegt ook, waar we uit onwilheid vallen,
Een lieflijk Vader voor ons allen.

DE VIEGER.

Last, knap! uw' vlieger uwicren
En let de koord te vieren!
Mier... gaat hij somtijds schoot;
Dank dat; » Fortuin heeft welken;
» Voor vreesd' va ongelukken
» Staat heel ons leven bloot."

Emblemata met de tekst 'Kind met valhoed' en 'Vliegeren' uit: 's *Menschen Begin, Midden en Einde* van Petronella Moens en W.H. Warnsinck, Amsterdam 1824.
Privébezit Ans J. Veltman-van den Bos.

Wel gevonden:

‘Uit de nagelatene papieren van P. Moens. De drukkunst’, p. 219-227.

De redactie is blij met deze speurders en hoopt onder de lezers van de *Moensiana* meer schatgravers te vinden.

Zo wees Peter Altena op een artikel van het Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen dat uitvoerig de schipbreuk van de *Woestduyn* beschrijft, waarbij de gebroeders Naerebout zich heldhaftig hadden getoond bij het redden van drenkelingen. Petronella Moens schreef een gedicht bij hun portret.

De ‘braave Naereboutsen’

In de middag van zaterdag 24 juli 1779 strandde het VOC-schip *Woestduyn*, dat onder schipper Gerrit Berg met 130 mensen en een grote lading Oosterse producten uit Batavia terugvoer naar Middelburg. Ze liepen vast op de zandplaat de Noorderrassen voor de Walcherse kust tussen Westkapelle en Zoutelande. De Texelse loods Matthijs Wiegman, die tegen zijn zin aan boord was gebracht, kende het vaarwater onvoldoende en in het onstuimige weer ging het dan ook helemaal mis. Slechts één sloep met zeven man wist met veel moeite rond vijf uur de kust bij Zoutelande te bereiken. Ze hadden met hoeden en mutsen het water uit de boot moeten scheppen. Om de *Woestduyn* lichter te maken, ging de bemanning omstreeks acht uur over tot het kappen van de masten. Kort daarna brak het schip echter in stukken. De paniek was enorm. Frans Naerebout en zijn oudere broer Jacob, die met vissen en loodsen hun brood verdienden, ondernamen vanuit Vlissingen twee keer een succesvolle reddingspoging. In de nacht van zaterdag 24 op zondag 25 juli vond de eerste, op zondagmiddag 25 juli de tweede poging plaats. De gebroeders Naerebout wisten 87 van de 130 opvarenden te redden, ongeveer 15 mensen verdronken. Degenen die zich vast hadden

kunnen klampen aan wat er van het schip restte, werden voor het grootste deel gered. Van de lading werd vrijwel niets geborgen. Frans en Jacob Naerebout kregen dankzij hun heldhaftig optreden landelijke bekendheid. Jacob overleed vrij kort daarna, Frans heeft nog enige malen blijk gegeven van zijn moed en stuurmanskunst.

De in het uitvoerige artikel genoemde brief HS.4465 wordt aan Moens toegeschreven, maar is naar de mening van Ans J. Veltman-van den Bos zeker niet door haar gedicteerd.

ZELANDIA ILLUSTRATA III-232

HET VERGAAN VAN DE WOESTDUYN VOOR WALCHEREN.

GRAVURE DOOR EN NAAR TEKENING VAN D. DE JONG MET ADRES VAN J. DE LEEUW, 1779.

HOOG 32 CM, BREED 41,5 CM.

IN BRUIKLEEN BIJ HET ZEEUWS ARCHIEF.

Op DBNL zijn al verscheidene werken van Petronella Moens te vinden.

Aan het volgend project wordt gewerkt: digitalisering van *De Vriendin van 't Vaderland*, het tijdschrift dat Moens geheel alleen volschreef. Het verscheen van 1798/1799 wekelijks. Uitgever M. de Bruijn te Amsterdam.